

Tobaksfri skoltid och rökfria skolgårdar i Uppsala län - lägesrapport

Uppföljning av observationsstudien:
Detta är en rökfri skola! Stämmer det?
samt enkät- och intervjuundersökning från länets skolor, 2017 - 2018

**Jag vill att vår värld ska bli rökfri
och det hoppas jag att du också vill!**

Amanda, årskurs 9.

Källa: Boken HEJ DÅ TOBAK – ungdomars tankar om ett tobaksfritt Sverige,
Hälsoäventyret i Uppsala län

LÄNSSTYRELSEN
UPPSALA LÄN

LÄNSSTYRELSENS
MEDDELANDESERIE
2019:1
Enheten för Social
hållbarhet och
Rättsenheten

Rapporten är framtagen av två konsulter: Hälsoäventyret i Uppsala län (observationsstudien och layout) och Links of Importance Niklas Odén AB – särskilt sakkunnig i tobaksfrågor (intervjuerna och enkäterna). Detta på uppdrag och i samverkan med Länsstyrelsen i Uppsala län. Observationsrapporten påbörjades i slutet av 2017 och resterande delar genomfördes under 2018. Rapportens sammanställning avslutades i februari 2019.

Förord

En av de viktigaste förutsättningarna för att förebygga tobaksbruk bland ungdomar är att den miljö de vistas i är tobaksfri och att vuxna är tobaksfria förebilder. Enligt tobakslagen (1993:581) ska alla skolgårdar i Sverige vara rökfria dygnet runt och oavsett vem brukaren är. Tobakslagen är till för att skydda barn och ungdomar från tobakens hälsoskadliga effekter. Lagstiftningen är tydlig men denna rapport visar att skolgårdarna i Uppsala län inte är tobaksfria och att både unga och vuxna röker där.

Inom ramen för Länsstyrelsens regeringsuppdrag om förstärkt tillsyn enligt alkohol- och tobakslagen genomfördes 2015 en observationsstudie om förekomsten av rökning på länets skolgårdar och hur skolorna informerar om rökförbudet. Kartläggningen visade att tobaksrökning förekom på så gott som samtliga observerade skolgårdar i form av rökning direkt på skolgården, i nära anslutning till skolgården eller att det fanns tecken som cigarettpaket och fimpar på skolgården.

I Uppsala län har regionpolitikerna i en särskild avsiktsförklaring beslutat om att prioritera denna fråga som en del i att stärka flickors och pojkars psykiska hälsa. Området lyfts också särskilt fram i Strategi och åtgärdsprogram för alkohol, narkotika, dopning, tobak och läkemedel Uppsala län 2017-2021 som en viktig samverkansinsats för att antalet flickor och pojkar som börjar använda tobak ska minska. En *handlingsplan för samverkansinsatser för en tobaksfri skoltid i Uppsala län 2016-2019* har antagits med målen att rökförbudet på skolgårdar enligt 2 § tobakslagen följs av samtliga skolor i Uppsala län och att all skoltid i Uppsala län är tobaksfri.

Under november 2017 genomfördes en uppföljning av 2015 års observationsstudie med samma syfte; att utifrån kartläggningen få en nulägesbild av efterlevnaden av tobakslagen. Ett urval av länets skolor slumpades fram. Resultatet visar på en viss förbättring men att mycket finns kvar att göra. Som komplement till observationsstudien har en enkät- och intervjuundersökning genomförts. Länsstyrelsen har tidigare även tittat på möjligheten för länets unga att få ett tillgängligt rökslutarstöd. Den rapporten visade på behov av mer utbildning i metoder, resurser att få arbeta med frågan och att detta stöd skiljer sig stort mellan länets kommuner. Region Uppsalas verksamhet Hälsoäventyret har gjort särskilda fokusintervjuer med barn och unga för att få fram barnens egna perspektiv på frågan och länsstyrelsen har även gjort en undersökning vad föräldrar vet om frågan och ser för behov av stöd. Det samlade underlaget visar vad som behöver utvecklas för att nå målet om en tobaksfri skoltid och att färre flickor och pojkar börjar använda tobak.

Med denna rapport vill länsstyrelsen uppmärksamma nuläget gällande tobaksanvändning på länets skolgårdar. Länsstyrelsen vill betona att efterlevnad av tobakslagen och en tillsyn av rökfria miljöer är en viktig del precis som det breda tobaksförebyggande arbetet för att skolorna ska bli hälsofrämjande arenor där flickor och pojkar mår bra samt når sina kunskapsmål. Rökfria skolgårdar är ett steg på vägen till tobaksfrihet bland unga. För att lyckas skapa en tobaksfri skola behövs även vuxna förebilder, tydliga förväntningar på tobaksfrihet samt en tobaksfri gemenskap med attraktiva alternativ samt ett tillgängligt och kvalitativt tobakslutarstöd.

Innehållsförteckning

Förord.....	2
Sammanfattning.....	4
Inledning	6
Bakgrund.....	7
Konventionen om barnets rättigheter	7
Lagstiftning och politiska mål	7
Unga och rökning.....	8
Länets skolor och rökförbud på skolgårdar.....	9
Observationsstudie	
Metod	10
Genomförande	10
Resultat.....	12
Tobaksrökning på skolgårdar.....	12
Tobaksrökning i anslutning till skolgården.....	14
Tecken på tobaksrökning eller annan tobaksanvändning.....	16
Vilseledande budskap om gällande rökförbud	18
Askkoppar	18
Vindskydd för rökare.....	19
Rökrutor.....	19
Information om rökförbud på skolan.....	20
Tydlighet i budskap	21
Information om rökförbud och omfattning av rökning.....	21
Information om rökförbud i kombination med vilseledande budskap.....	22
Enkätundersökning	
Metod	23
Genomförande	23
Resultat.....	23
Intervjuundersökning	
Metod	29
Genomförande	29
Resultat.....	29
Diskussion/Analys.....	36
Slutsatser	39
Arbetet för rökfria skolgårdar och tobaksfri skoltid beöver prioriteras, utvecklas och intensifiera.....	39
Vad kan göras?	39
Bilagor	41
1. Observationsprotokoll.....	41
2. Diagram Liv och Hälsa ung 2017	44
3. Intervjuguide – Tobaksfri skoltid Uppsala län	45

Sammanfattning

I november år 2017 genomförde Hälsoäventyret inom Region Uppsala på uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län, en uppföljning av observationsstudien *Detta är en rökfri skola! Stämmer det?* (2015). Syftet med studierna har varit att kartlägga hur rökförbudet på skolgårdarna i länet efterlevs. Under våren 2018 genomförde ytterligare en sakkunnig konsult på uppdrag av Länsstyrelsen en enkät- och en intervjuundersökning för att ge en fördjupad bild av hur länets skolor förhåller sig till och hanterar tobaksfrågan i skolmiljön och under skoltid.

Sedan 1994 är det enligt tobakslagen förbjudet att röka på skolgårdar. Tobakslagen är en skyddslag och tillkom i syfte att skydda barn och unga från tobak och på så sätt stödja så många som möjligt att förbli tobaksfria och till ett tobaksfritt liv. Lagens krav och målsättning är att rökning överhuvudtaget inte ska förekomma på skolgårdar.

Inom Region Uppsala har *Handlingsplan för samverkansinsatser för en tobaksfri skoltid i Uppsala län 2016-2019* antagits med de övergripande målen att rökförbudet på skolgårdar enligt 2 § tobakslagen följs av samtliga skolor i Uppsala län och att all skoltid i Uppsala län är tobaksfri. Målet med arbetet är en nollvision gällande tobaksbruk och tobaksprodukter i länets skolor. Handlingsplanen är en del av länets ANDT-L-strategi¹ för Uppsala län 2017-2021. Det finns med andra ord både ett lagkrav och ett politiskt beslut att länets skolor ska vara en miljö fri från tobak och att skolorna ska ha ett aktivt arbete för en tobaksfri skoltid.

Observationsstudien kan tolkas på två sätt

En del saker har blivit bättre (Detta jämfört med den observationsstudie som genomfördes 2015.)

- På fem av de observerade skolorna var situationen år 2017 mycket positiv. Ingen aktiv rökning förekom under observationen, ytterst få eller inga tecken på rökning noterades och tydlig information om rökförbudet fanns.
- År 2017 uppvisar 32 av 38 skolor tecken på rökning jämfört med 40 av 41 skolor år 2015.
- Synlig rökning på skolgården respektive i anslutning till skolgården har minskat något i de observerade gymnasieskolorna.
- Formella rökrutor har inte noterats i 2017 års observationsstudie, vilket kunde göras i 2015 års studie.
- Information om rökförbudet har förbättrats framförallt på gymnasieskolor.

Det finns mycket kvar, både att önska och göra (Detta med utgångspunkt i lagkravet på totalt rökfria skolgårdar samt beslutet att länets skolor ska arbeta för en tobaksfri skoltid.)

- Fortfarande uppvisar en klar majoritet, 32 av 38 skolor, tecken på rökning.
- Vid observationstillfället noterades synlig rökning på, respektive i anslutning till, skolgårdarna på över hälften av skolorna.
- Rökning i anslutning till skolgårdar tycks ha ökat på högstadieskolorna år 2017 med en förskjutning från skolgården till angränsande skolområde.
- Fortfarande finns många informella rökrutor såväl på som i anslutning till skolgårdarna.

¹ANDT L = Alkohol, narkotika, dopning, tobak och läkemedel

Skolornas förhållningssätt och arbete – enkäter och intervjuer

Med utgångspunkt i de svar som getts i enkät- och intervjuundersökningen kan följande utläsas: Skolorna fokuserar på rökning och det lagstadgade kravet att rökning inte ska ske på skolans område. Beslutet att arbeta för en tobaksfri skoltid har inte förankrats och genomförts på verksamhetsnivå i länets skolor.

Samtidigt som skolorna uppger att de har ett uppdrag att arbeta tobaksförebyggande och att det är viktigt så prioriteras det ned i konkurrens med andra frågor/problemområden. Nästan alla skolor har någon form av tobakspolicy eller regler kring rökning som skolan informerar om.

Skolorna saknar systematik, struktur och verktyg för det tobaksförebyggande arbetet samt känner en stor osäkerhet kring vad och hur man kan göra. Arbetet för en tobaksfri skoltid saknar ofta stöd och uppbackning från ledningsnivå. Mer än hälften av skolorna har inte någon arbetsgrupp utan ofta ligger ansvaret för det tobaksförebyggande arbetet på en enskild skolsköterska.

Elevernas delaktighet och inflytande över det tobaksförebyggande arbetet tycks vara mycket begränsat.

Vad behöver göras?

Skolorna behöver både stöd och motivation att ta tag i det tobaksförebyggande arbetet. Det bör göras genom en regelbunden och effektiv kommunal tillsyn av rökförbudet på skolgårdar. Samtidigt bör beslutet att Uppsala läns skolor ska arbeta för en tobaksfri skoltid göras mer känt, stödjas, prioriteras och följas upp. Beslutet om tobaksfri skoltid behöver tas ned, förankras och genomföras på verksamhetsnivå i respektive skola. Rektor har ansvaret för skolans verksamhet och har därigenom mandat att prioritera frågan. Det är viktigt att skolan äger och driver utvecklingsarbetet för en tobaksfri skoltid, att arbetet har tydligt ledningsstöd och drivs av en arbetsgrupp med bred förankring i skolans personalgrupp. Ytterligare stöd skulle vara att kommunernas utbildnings-/bildnings- eller skolnämnder och förvaltningar ger skolorna i uppdrag att ta sig an det tobaksförebyggande arbetet i enlighet med målsättningen att uppnå tobaksfri skoltid. Såväl rökfria skolgårdar som arbetet för en tobaksfri skoltid bör löpande följas upp och utvärderas för att säkerställa att arbetet utvecklas och ger positiva resultat.

Kunskap om skolans ansvar för och möjligheter i det tobaksförebyggande arbetet behöver spridas. Skolornas förståelse för och tillit till sin egen förmåga att göra skillnad i tobaksfrågan behöver stärkas. Skolorna har ett behov av utbildning, material och stöd att utveckla verk samma metoder och ett långsiktigt hållbart förhållningssätt i det tobaksförebyggande arbetet. Skolorna behöver också stöd att hitta arbetssätt och modeller som ökar elevernas inflytande och delaktighet samt gör eleverna till medaktörer i arbetet för en tobaksfri skoltid.

Inledning

Tobak är ett allvarligt hälso- och samhällsproblem som inte bara skadar brukaren utan även påverkar omgivningen. Ett av de långsiktiga målen i den svenska ANDT-politiken² är att skydda barn och unga mot skadliga effekter orsakade av tobak men också minska tobaksbruket. Inställningen till tobak formas under uppväxten; i såväl möten med kamrater, lärare, föräldrar, syskon som exponering via till exempel media och reklam.

För att minska tobaksbruket bland unga behövs övergripande insatser som handlar om att minimera tobakens plats i samhället. Forskning visar att nästan alla (90 %) av de som börjar röka, gör det före 18 års ålder och att tobaksdebuten äger rum bland vänner. En mycket betydelsefull skyddsfaktor för att skona barn och unga från exponering av tobak är tobaksfria vardagsmiljöer. Efter hemmet är skolan den miljö som mest påverkar barns och ungdomars utveckling avseende värderingar, levnadsvanor och livsstil. Skolan har en fantastisk möjlighet och viktig roll i det tobaksförebyggande arbetet i och med att alla barn och ungdomar går i skolan. Sedan 1994 är det enligt tobakslagen förbjudet att röka på skolgårdar. Lagen om rökfria skolgårdar tillkom i syfte att skydda barn och ungdomar från tobakens hälsoskadliga effekter. Inom Region Uppsala fattades beslut år 2016 om en förstärkt satsning för en tobaksfri skoltid.³

Under 2015 genomfördes en observationsstudie om förekomsten av rökning på länets skolgårdar och hur skolorna informerar om rökförbudet. Kartläggningen beställdes inom ramen för Länsstyrelsens regeringsuppdrag om förstärkt tillsyn enligt alkohol- och tobakslagen. Resultaten sammanställdes i rapporten *Detta är en rökfri skola! Stämmer det? – en kartläggning av några grund- och gymnasieskolor i Uppsala län*⁴. I november månad år 2017 genomförde Hälsoäventyret inom Region Uppsala, på uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län, en uppföljning av observationsstudien med syfte att kartlägga hur rökförbudet på skolgårdarna i länet efterlevs och om detta har förändrats sedan 2015. Parallellt med detta genomförde Länsstyrelsen via en konsult en enkät- och en intervjuundersökning för att ge en fördjupad bild av hur länets skolor förhåller sig till och hanterar tobaksfrågan i skolmiljön och under skoltid. Denna rapport presenterar de resultat som framkommit i dessa undersökningar.

² ANDT = alkohol, narkotika, dopning och tobak

³ Regionförbundet (2016). *Handlingsplan för samverkansinsatser för en tobaksfri skoltid i Uppsala län 2016-2019*. Uppsala.

⁴ Rapport; *Detta är en rökfri skola! Stämmer det? – en kartläggning av några grund- och gymnasieskolor i Uppsala län*, Länsstyrelsens meddelandeserie 2015: Samhällsutvecklingsenheten.

Bakgrund

En av de viktigaste förutsättningarna för att förebygga tobaksbruk bland ungdomar är att den miljö de vistas i är tobaksfri och att vuxna förebilder är tobaksfria. Det är den inte idag. Av alla personer som röker debuterar 90 % före 18 års ålder och forskning visar att tobaksbruk hos unga kan vara en inkörsport till andra riskbeteenden. En nyligen publicerad studie visar att rökfria tonåringar som använder e-cigarett, vattenpipa eller rökfri tobak som snus har en fördubblad risk att börja röka inom ett år, det vill säga andra tobaksprodukter och tobaksliknande produkter ökar risken att tonåringar börjar röka.⁵ Skyddande faktorer för rökfrihet bland unga är en restriktiv syn på rökning från föräldrar och skolpersonal, att skolpersonal uppmärksammar positiva handlingar och att skolan har ett gott socialt klimat där unga känner tillhörighet. En skyddande faktor är också att ha vänner och lyckas i skolan.⁶ Hälsofrämjande och förebyggande insatser skyddar barn och unga mot eget och andras skadliga bruk.

Konventionen om barnets rättigheter

FNs konvention om barnets rättigheter är ett rättsligt bindande avtal som innehåller bestämmelser om mänskliga rättigheter för barn. Konventionens 54 artiklar utgör en helhet och samtliga är viktiga. Det finns fyra grundläggande och vägledande artiklar som alltid ska tas i beaktande när det gäller barn. I detta sammanhang är artikel tre och sex av särskild betydelse och där vi behöver ta ytterligare steg när det gäller rökfrihet i skolan för att främja barns bästa och utveckling. I enlighet med konventionen om barnets rättigheter och tobakskonventionen är barns rätt till en tobaksfri uppväxt beroende av vuxenvärldens insikt och ansvarstagande genom lagstiftning, policybeslut, riktlinjer och opinionsbildning.

- Artikel 2 - alla barn har samma rättigheter och lika värde. Ingen får diskrimineras.
- Artikel 3 - barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla beslut som rör barn.
- Artikel 6 - alla barn har rätt till liv, överlevnad och utveckling.
- Artikel 12 - alla barn har åsiktsfrihet och rätten till att

Lagstiftning och politiska mål

Sveriges första tobakslag infördes 1 juli 1993 och i den står det att *"rökning är förbjuden i lokaler som är avsedda för barnomsorg, skolverksamhet eller annan verksamhet för barn och ungdom"*. 1 juli 1994 utökades lagstiftningen med tillägget, *"samt på skolgårdar och på motsvarande områden utomhus vid förskolor och fritidshem"* (2 § tobakslagen). Lagen gäller alla oavsett ålder som befinner sig på det angivna området och den gäller dygnet runt. Motiveringen till att förbjuda rökning på skolgårdar 1994 var följande:

- Förhindra rökdebut hos barn och ungdomar
- Få bort rökrutor
- Markera att rökning inte är önskvärd

År 2011 beslutade Sveriges riksdag om ett övergripande mål för den samlade ANDT-politiken: *Ett samhälle fritt från narkotika och dopning, med minskade medicinska och sociala skador orsakade av alkohol och med ett minskat tobaksbruk*. I den samlade strategin för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken för perioden 2016 – 2020 tydliggörs vikten av att förtydliga jämlikhets- och

⁵ Soneji, S. (2018). *Errors in Data Input in Meta-analysis on Association Between Initial Use of e-Cigarettes and Subsequent Cigarette Smoking Among Adolescents and Young Adults*, Jama Pediatrics 2 jan 2018.

⁶ Sundell, K & Forster, M. (2005). *En grund för att växa. Forskning om att förebygga beteendeproblem hos barn*. (FoU-rapport, nr 2005:1). Stockholm: Forsknings- och utvecklingsenheten.

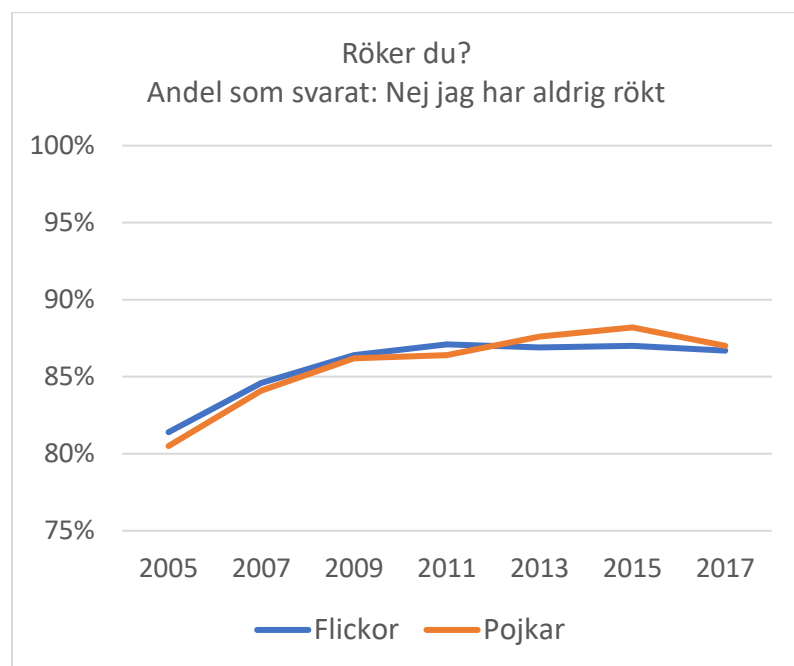
jämställdhetsperspektiven i ANDT-arbetet för att bidra till att regeringens mål om att sluta de påverkbara hälsoklyftorna inom en generation ska nås. Regeringen lyfter bland annat att antalet barn och unga som börjar använda tobak ska reduceras och helst bli noll samt att tillgången till tobak ska minska. Det tobakspreventiva arbetet har som mål att helt motverka tobaksbruk, inte bara att skjuta upp debuten. En viktig insats för att skydda barn och unga från tobaksrök är kommunernas tillsyn av rökfria skolgårdar.

Länsstyrelsen är enligt tobakslagen (1993:581) tillsynsmyndighet över kommunernas tillsyn av bland annat rökfria miljöer, där skolgården är en av flera. Länsstyrelsen ska även bistå kommunerna med råd och stöd. Länsstyrelsen har också ett samordningsansvar för länets förebyggande arbete inom ANDT.

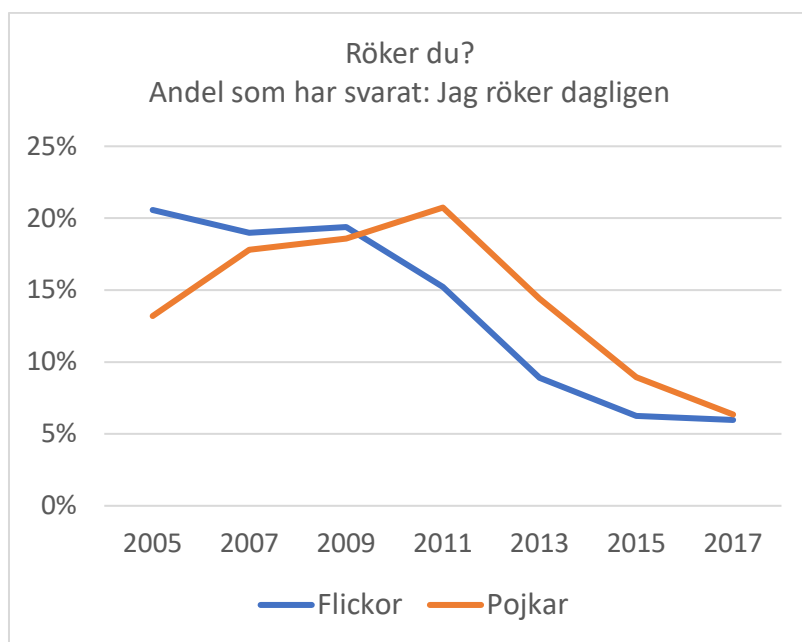
Inom Region Uppsala har en handlingsplan för samverkansinsatser för en tobaksfri skoltid i Uppsala län 2016-2019 antagits med målen att rökförbudet på skolgårdar enligt 2 § tobakslagen följs av samtliga skolor i Uppsala län och att all skoltid i Uppsala län är tobaksfri. Handlingsplanen är ett samverkansdokument som pekar ut prioriteringar i det länsövergripande arbetet och som ska vara ett stöd för att nå målet, det vill säga en tobaksfri skoltid. Handlingsplanen är en del av länets ANDT-L-strategi⁷ för Uppsala län 2017-2021. Arbetet samordnas på länsnivå av Länsstyrelsen i Uppsala län och Region Uppsala samt upp-dateras regelbundet av en särskild arbetsgrupp. Tobaksfri skoltid innebär att skolan arbetar aktivt för att elever och vuxna avstår från tobak under all tid det är verksamhet med skolpersonal och elever, både på och utanför skolområdet, samt kvällstid vid exempelvis föräldramöten. Med skola avses grund- och gymnasieskola.

Unga och rökning

I den regionala Liv och hälsa ung - undersökningen (år 2017) som genomförs i årskurs 7, 9 och årskurs 2 på gymnasiet visar siffrorna en positiv trend, dvs. allt fler ungdomar, både flickor och pojkar uppger att de inte har rökt. Avseende den dagliga rökningen visar det även en positiv sjunkande trend.

⁷ L står för läkemedel

I Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CANs undersökning "Skolelevers drogvanor 2018" visar resultatet att tobaksanvändningen bland niondeklassare minskat påtagligt under 2000-talet. I undersökningen uppgav 11 % av eleverna att de rökte och 7 % snusade, vilket är ungefär samma nivåer som år 2017. I gymnasiet har andelen rökande elever minskat sedan 2012 och i årets undersökning uppgav 23 % att de rökte medan 14 % uppgav att de snusade. Den nedåtgående trenden i tobaksanvändningen tycks ha stannat av något och framförallt har andelen snusare legat på en förhållandevis stabil nivå under de senaste åren i båda årskurserna. 32 % av eleverna i årskurs 9 och 41 % i gymnasiets år 2 uppgav att de någon gång använt e-cigarett, vilket är en signifikant ökning sedan frågan inkluderades i undersökningen 2014. Det var cirka tre gånger så vanligt att rökande elever hade provat e-cigarett jämfört med de elever som inte rökte.⁸

Länets skolor och rökförbudet på skolgårdar

Enligt Liv och hälsa ung 2017 uppger elever att de sett både personal och elever röka på skolgården. Totalt i länet uppger cirka 25 % av elever att de har sett någon lärare röka på skolgården och 75 % av eleverna har sett någon elev röka på skolgården.

⁸ Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (2018). *Skolelevers drogvanor 2018*. (Rapport 178). Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN).

OBSERVATIONSSTUDIE

Metod

I oktober och november månad år 2017 genomförde Hälsoäventyret inom Region Uppsala på uppdrag av Länsstyrelsen i Uppsala län, en uppföljning av observationsstudien *"Detta är en rökfri skola! Stämmer det?"* vars syfte då liksom nu har varit att kartlägga hur rökförbudet på skolgårdarna i länet efterlevs. Samtliga åtta kommuner i Uppsala län har ingått i kartläggningen. Precis på samma sätt som 2015 har totalt 39 slumpmässigt utvalda grund- och gymnasieskolor i länet fått besök enligt följande fördelning:

Högstadieskolor	Antal (n)	Gymnasieskolor	Antal (n)
Kommunala skolor	17	Kommunala skolor	9
Fristående skolor	7	Fristående skolor	6
Summa:	24	Summa:	15
Totalt antal observerade skolor: 39 högstadie- och gymnasieskolor			
Totalt antal skolgårdar: 38 skolgårdar (två skolor delar skolgård)			

Ett urvalskriterium har varit att besöka minst en högstadie- och en gymnasieskola per kommun, vilket gjordes i alla utom två där gymnasium saknas. Ett annat urvalskriterium har varit att besöka både kommunala och fristående skolor för att få så stor bredd som möjligt. Urvalet av skolor gjordes av länsstyrelsen. Utöver de två urvalskriterierna gjordes ett enkelt slumpmässigt urval, vilket innebar att samtliga skolor har haft samma sannolikhet att bli utvalda. Inför denna studie gjordes inget nytt urval utan observationerna har genomförts på samma skolor som vid första observationstillfället.

Genomförande

Initialt informerades samtliga kommuner i Uppsala län om att observationen skulle ske. Vid varje skolbesök närvarade en representant/observatör från Hälsoäventyret som bar ansvaret för observationen. En representant från respektive kommun bjöds in att närvara vid besöken. Inbjudan skickades via länsstyrelsen till tjänstepersoner som har uppdrag inom tillsyn och/eller inom ANDT-området. Minst en representant från samtliga kommuner närvarade vid minst två skolbesök per kommun.

Besöken utfördes på vardagarna mellan klockan 10:30 - 13:00, maximal tid var ca 30 min per skola. Besöken gjordes utan att skolorna blev informerade i förväg. Varje besök inleddes med att observatören kontaktade rektor alternativt biträdande rektor eller skolans personal via receptionen för att informera om observationen. På vissa skolor visades legitimation och uppdragsbeskrivningen från länsstyrelsen. Efter att skolan informerats påbörjades observationen.

Efter avslutad observation lämnade de medverkande skolgården utan att återkoppla till skolan. Avsikten med kartläggningen var att få en generell bild av efterlevandegraden av tobakslagen inte att kontrollera skolorna. Observationerna dokumenterades med protokoll och fotografier.

För varje skola ifylldes ett observationsprotokoll (bilaga 1) som innehöll förutom uppgifter om tidpunkt och väder, frågor som;

1. Skolgårdens utformning och tydlighet i dess avgränsning

Skolgårdens utformning och tydlighet i dess avgränsning bedömdes utifrån om det var tydligt att se vart skolgården började och slutade.

2. Rökning och tecken på rökning på och omkring skolgården (fimpar och cigarettpaket)

Rökning och tecken på rökning på och omkring skolgården bedömdes utifrån eventuell förekomst av aktivt rökande på skolgården eller i dess absoluta närhet där personen var synlig från skolans byggnad/-er eller från området nära skolans byggnad/-er samt om cigarettfimpar eller cigarettpaket fanns liggandes på skolgården. Där skolgårdens gräns inte bedömdes som tydlig gjorde bedömningen av förekomsten av rökande och tecken på rökning på området nära skolans byggnad/byggnader.

3. Övrigt tobaksbruk på skolgården (snus, e-cigarett och annat)

Övriga tecken på tobaksbruk bedömdes utifrån om personer sågs röka e-cigarett, om snus eller snusdosor sågs eller om annat tobaksbruk kunde identifieras och på det områden som beskrivs ovan.

4. Förebyggande åtgärder och vilseledande budskap (information, förbud askkoppar, vindskydd för rökare mm)

Förebyggande åtgärder och vilseledande budskap bedömdes utifrån om det på skolgården framgick om rådande rökförbud via skrift och om vilseledande budskap som var motstridigt dessa förekom. Med vilseledande budskap menades sådant som kunde vilseleda om gällande rökförbud till exempel askkoppar, vindskydd för rökare eller annat.

Observationen utgick från en skala 1 - 3 (stor omfattning, liten omfattning eller ingen omfattning) för att bedöma omfattningen av rökning, tecken på rökning och vilseledande budskap.

1

Stor omfattning

= grupp/-er med rökare, en eller flera större samlingar av fimpar, ett flertal vilseledande "budskap"

2

Liten omfattning

= enstaka rökare, några fimpar, enstaka vilseledande "budskap"

3

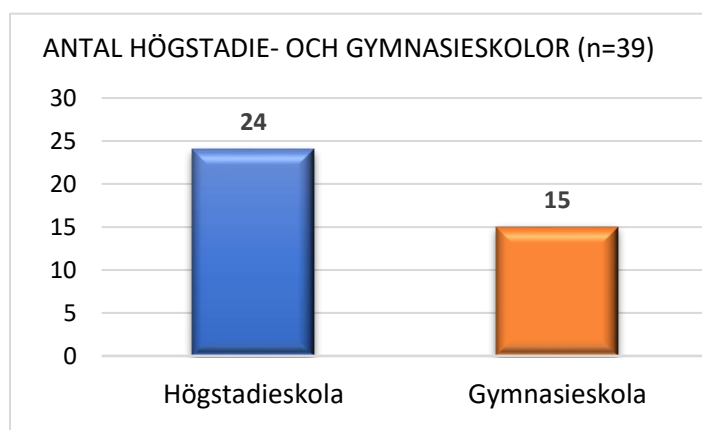
Ingen omfattning

= inga rökare, inga fimpar, inga vilseledande "budskap"

Resultat

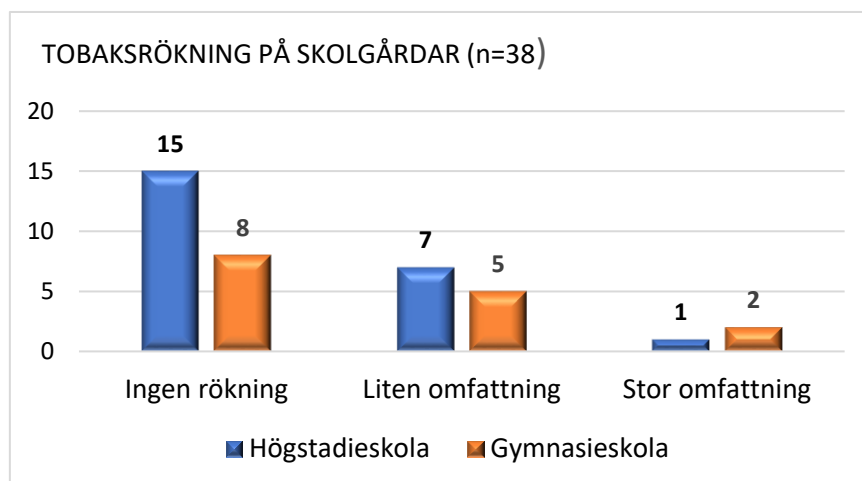
I detta avsnitt presenteras resultatet från observationen och jämförelser görs med 2015 års observationsstudie.

Totalt besöktes 24 högstadieskolor och 15 gymnasieskolor, sammanlagt observerades 39 skolor. Två högstadieskolor delade skolgård och utemiljö, vilket resulterar i att totalt omfattas 38 skolgårdar. På sex stycken av skolorna fanns även andra verksamheter såsom kommunal vuxenutbildning, svenska för invandrare (SFI), språkintröduktion (SPRINT) och/eller förskoleverksamhet.

Tobaksrökning på skolgårdar

Rökning på skolgårdar förekommer på 15 av de 38 kartlagda skolgårdarna i länet vilket direkt strider mot tobakslagen (1993:581). På tre skolor (en högstadie- och två gymnasieskolor) observerades tobaksrökning i "stor omfattning" och på 12 skolgårdar observerades tobaksrökning i "liten omfattning".

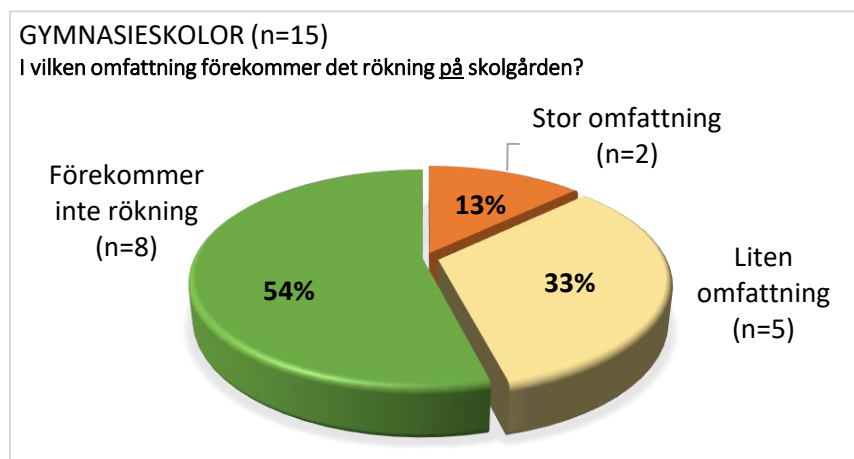
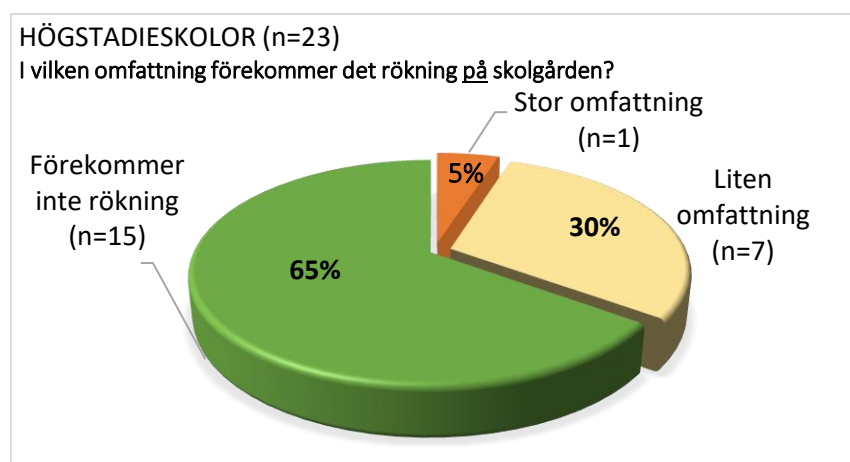
Observationsstudierna har genomförts på samma skolor vid båda tillfällena. Det totala antalet skolgårdar varierar något mellan de två studierna på grund av att ett par skolor var under renovering och två skolor har samma skolgård. Vid en jämförelse mellan observationsstudien som genomfördes år 2015

och denna studie har viss förbättring skett avseende förekomsten av rökning på skolgården. År 2015 observerades rökning på 18 av 41 skolgårdar, dvs. 44 % och i denna blev motsvarande resultat 15 av 38 skolor, dvs. 39 %.

Tobaksrökningen på skolgårdarna har minskat något mellan åren 2015 och 2017 från 44 % till 39 %.

Omfattningen av rökning på skolgården skiljer sig mellan observerade högstadieskolor- och gymnasieskolor. På 65 % av de observerade högstadieskolornas skolgårdar förekommer ingen rökning och på 30 % av skolorna har det skett i "liten omfattning". En skolgård uppvisar rökning i "stor omfattning".

**DEFINITION AV
BEGREPPET
"OMFATTNING"**

Stor omfattning
= grupp/er med rökare, en eller flera större samlingar av fimpar, ett flertal budskap

Liten omfattning
= enstaka rökare, några fimpar, enstaka budskap

Ingen omfattning
= inga rökare, inga fimpar, inga budskap

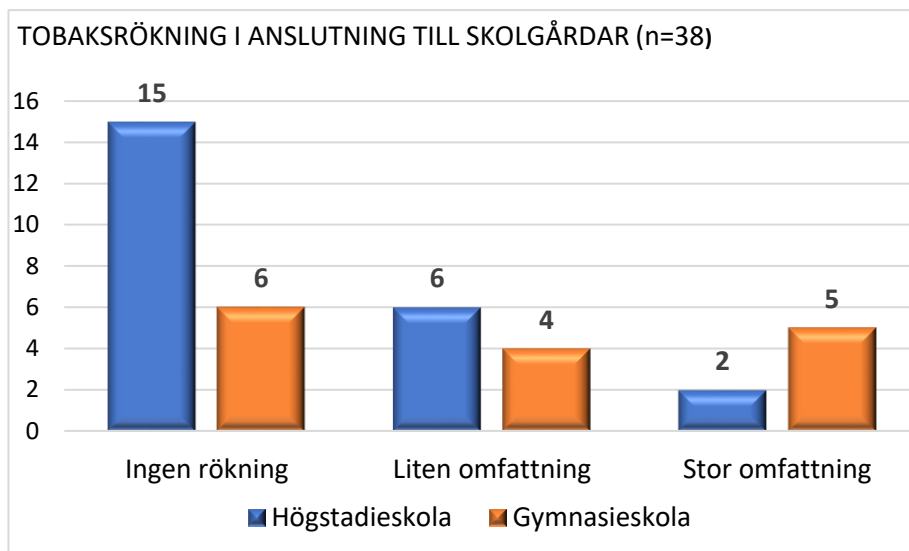
Drygt hälften av gymnasieskolornas skolgårdar visar inga tecken på rökning. På 46 % av skolgårdarna observeras i mer eller mindre stor omfattning att både elever röker och/eller att fimpar ligger på skolgården. År 2015 visade 75 % av gymnasieskolorna tecken på rökning, år 2017 har förekomsten minskat till 46 % av skolorna.

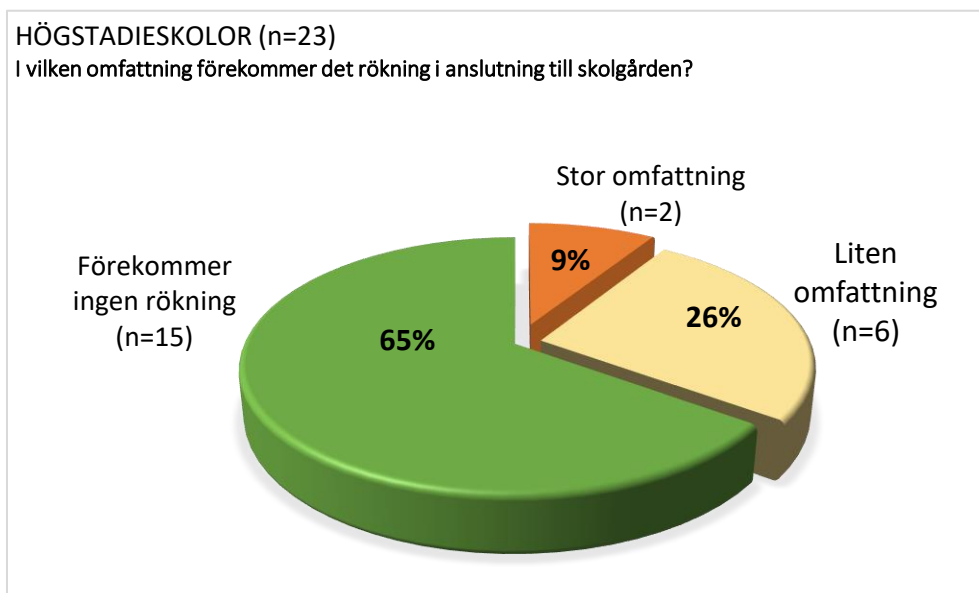
Fler gymnasieskolor visar bättre resultat 2017 jämfört med 2015, det vill säga en minskning av rökning på skolgårdar från 75 % till 46 %.

Tobaksrökning i anslutning till skolgården

Tobaksrökning i anslutning till skolgårdar förekommer på 17 av 38 skolgårdar, vilket motsvarar cirka 45 %. Rökning sker i större utsträckning på gymnasieskolor. Vid en jämförelse mellan rökning på skolgårdar och i anslutning kan konstateras att det sker en tydlig ökning av antalet rökare och observerade fimpar i anslutning till skolgården på gymnasieskolorna. Det är ingen större skillnad på högstadieskolornas resultat vad gäller rökning på skolgården eller i anslutning på skolgården.

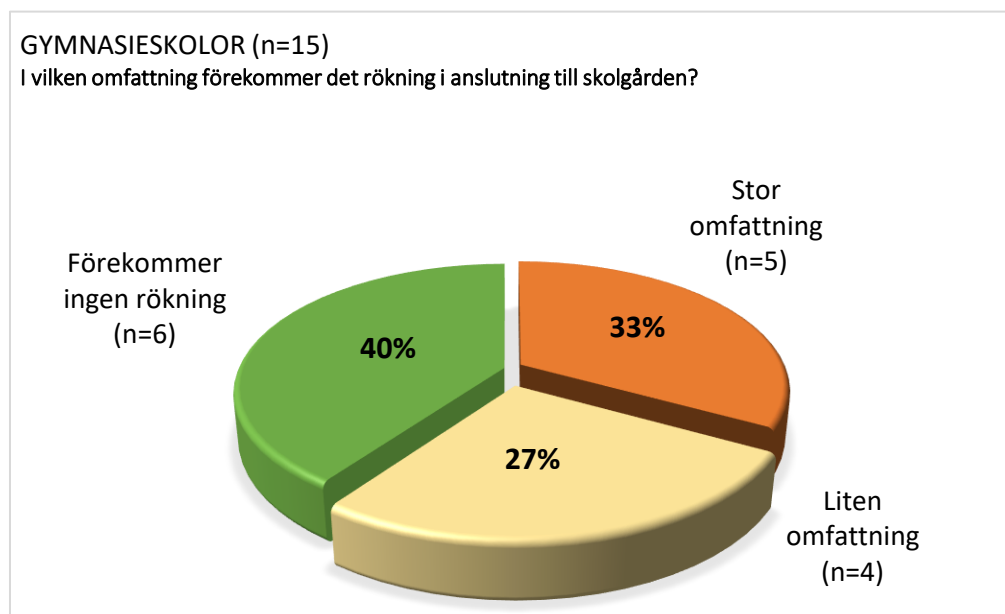

De observationer som genomfördes i denna studie talar för att resultatet har försämrats i jämförelse med studien från 2015 avseende högstadieskolorna. Tobaksrökningen i anslutning till skolgårdarna har ökat 2017, från 23 % (6 av 25 skolor) till 35 % (8 av 23 skolor) det betyder att fler rökare och fimpar har observerats. Resultatet visar på en viss förskjutning från skolgården till angränsande område.

Rökning i **anslutning** till skolgårdar har ökat på högstadieskolorna år 2017. Resultatet visar på en förskjutning från skolgården till angränsande område.

Skillnaden är påtaglig för gymnasieskolorna resultat avseende om rökning sker på skolgården (46 %) eller i anslutning till skolgården (60 %). I anslutning till skolgården observeras betydligt fler grupper av rökare, samlingar av fimpar och ett flertal budskap. Med endast två undantag var det uteslutande elever som observerades röka. Det gällde både på och utanför skolgården. I de två undantagen observerades annan vuxen eller ungdom som passerade utanför skolgården.

Rökning förekommer inte mer där elever står gömda från uppsikt eller utanför skolgården, utan i många fall synligt och i närheten av entrén. På endast en högstadieskola är rökningen på skolgården i "stor omfattning". Högstadieskolan delar skolgård med ett gymnasium där rökningen förekom i "stor omfattning". Vid dessa två skolor finns även en förskola. Det är samma gymnasieskolor som har rökning i stor omfattning såväl på skolgården som i anslutning till den. 15 av 23 högstadieskolor (65 %) delar skolgård med förskolor och på fem av högstadieskolorna förekommer rökning.

Fler gymnasieskolor visar något bättre resultat 2017 jämfört med 2015, en minskning av förekomst av rökning i **anslutning** till skolgårdar från 69 % till 60 %.

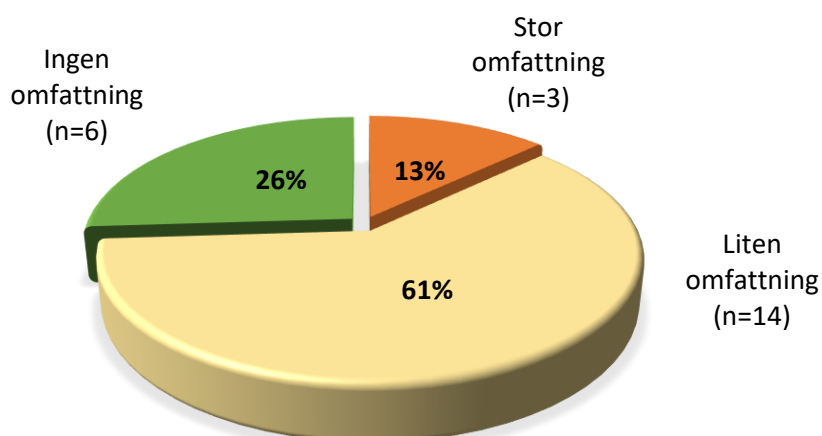
Ett större antal högstadieskolor delar skolgård med förskolor och på fem av högstadieskolorna förekommer rökning.

Tecken på tobaksrökning eller annan tobaksanvändning

84 % av samtliga skolor, 32 skolor av 38 skolor, visar tecken på att rökning förekommer på skolgården i form av cigarettpaket och fimpar, utspritt eller mer koncentrerade mängder på området. 61 % av skolorna, det vill säga på 23 skolor hittas fimpar och cigarettpaket väl synligt på eller intill skolans entré.

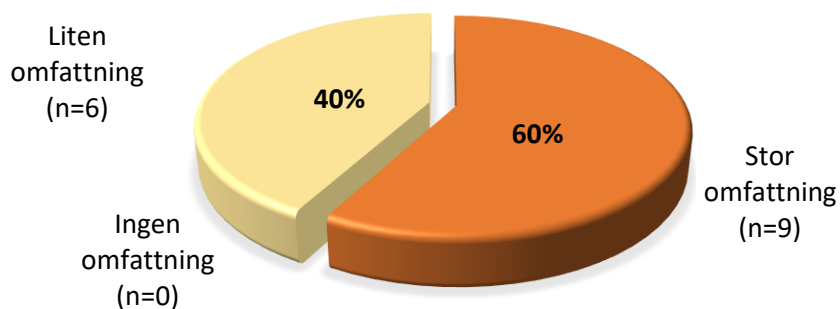
HÖGSTADIESKOLOR (n=23)

I vilken omfattning förekommer det i övrigt uppgifter om att rökning förekommer på området (t.ex. fimpar och cigarettpaket)?

GYMNASIESKOLOR (n=15)

I vilken omfattning förekommer det i övrigt uppgifter om att rökning förekommer på området (t.ex. fimpar och cigarettpaket)?

84 % av samtliga skolor, 32 av 38 skolor, visar tecken på att rökning förekommer på skolgården. En viss förbättring har skett i jämförelse med 2015 där 40 av 41 skolor visar tecken på rökning.

Majoriteten av observerade skolor uppvisar tecken på rökning,

I flera fall ligger fimpar och cigarettpaket på trappan upp till skolans entrédörr. Samma förhållande gäller den aktiva rökningen som mer sällan sker på undangömda områden. Ofta syns de som röker direkt från huvudentrén. På de skolor där fynden görs synligt finns ytterst få eller inga fynd på baksidan av byggnader eller på annan plats där uppsikten är begränsad.

Bild: Cigarettpaket på soptunna och vid flaggstång

På sex skolgårdar påträffas fimpar och paket på "gömda" delar av skolgården. På de skolgårdarna finns större mängder oftast i nära anslutning till skolgården, eller på delar av skolgården där inte fönster vetter mot skolan eller där den som röker inte är under uppsikt. På fyra av skolorna (en högstadieskola och tre gymnasieskolor) har noterats att det har luktat rök på skolgården på grund av dåligt släckta fimpar som ligger på marken och/eller i soptunnor. Av dessa förekom rökning på samtliga skolgårdar alternativt i nära anslutning till skolgårdarna.

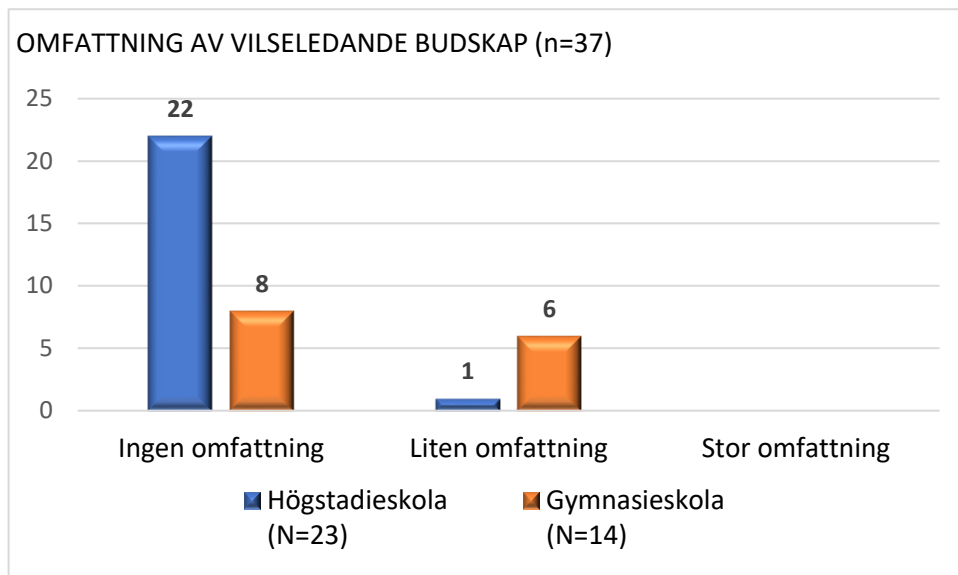
Det finns en gymnasieskola där inga tecken på rökning har funnits men där finns ingen egen skolgård. På tio skolor med definitionen "liten omfattning" är omfattningen under tio stycken cigarettfimpar på skolgården. På nio av de skolor där inga tecken på rökning hittades på skolgården, observerades inte aktiv rökning varken på eller i nära anslutning till skolgården. Om snus förekommer görs alltid parallellt större mängd fynd i form av cigaretter. På två skolor syns lössnus nedskräpat på fönster och fasad. Enligt observationen är det sex av 38 skolor (16 %) som inte visar tecken på att rökning förekommer på skolan.

Fynden på högstadieskolorna är oftast i liten omfattning, medans fynden på gymnasieskolorna är i större omfattning. På majoriteten av högstadieskolor där fimpar och cigarettpaket har hittats finns fynden på undangömda platser. På samtliga gymnasieskolor finns tecken på rökning såsom fimpar och cigarretpaket på de synliga delarna av skolgården. De finns i närheten av skolans entré eller på trappan upp till entrédörren.

Vilseledande budskap om gällande rökförbud

På majoriteten av grund- och gymnasieskolorna, 30 av 37 skolor (81 %) observerades inget som kunde relatera till vilseledande budskap om gällande rökförbud. Sex av 14 observerade gymnasieskolor (43 %) observerades i "liten omfattning" risk för vilseledande budskap, såsom askkoppar, rökrutor och vindskydd.

Observationen visar inget direkt samband mellan omfattning av rökning, tecken på tobaksrökning och vilseledande budskap. Tre gymnasieskolor samt den enda grundskolan som graderas till ett, det vill säga "stor omfattning" av rökning har graderats till tre, dvs. "ingen omfattning" av vilseledande budskap. Fyra av sju gymnasieskolor som klassificerats till "stor omfattning" av tecken på rökning på skolgården, har graderats till tre, dvs. "ingen omfattning" av vilseledande budskap.

Askkoppar

Askkoppar är vanligt förekommande på de observerade gymnasieskolorna, men inte i någon större utsträckning på högstadieskolorna.

Askkoppar uppmuntrar till att fimpa vid en plats och om den finns på en skolgård strider den uppmuntran mot rökförbudet som råder där. Budskapets tvetydighet skapar förvirring. Flera skolor uppger att de tagit bort vilseledande budskap som tidigare fanns, som till exempel askkoppar.

Alla skolor som har vilseledande budskap har minst en askkopp på eller på gränsen till skolgården. Tillfälliga eller egentillverkade askkoppar förekommer.

Bild: Egentillverkad/tillfällig askkopp förekommer på två skolgårdar som är gymnasieskolor.

Bild: Egentillverkad/tillfällig askkopp förekommer på två skolgårdar som är gymnasieskolor.

Vindskydd för rökare

Ett stort antal skolor har vindskydd, men ingenting tyder på att dessa är avsedda för rökare. Det finns varken större mängd tecken på rökning intill dem eller hänvisning i text. Skolgårdar med vindskydd avsedda för rökare observeras på tre gymnasieskolor.

Bild: Vindskydd/regnskydd med monterad askkopp.

Rökrutor

Inga rökrutor påträffades på någon av skolorna. Vid några skolor uppger personal att de istället hänvisar rökande elever utanför skolgårdens gräns. På majoriteten av de skolor där rökning förekommer finns "informella rökrutor" på skolgården eller dess närmiljö. Det saknar markering om tillåten rökning inom området, och rökförbudet råder, men platsen är en naturlig uppsamlingsplats för rökare.

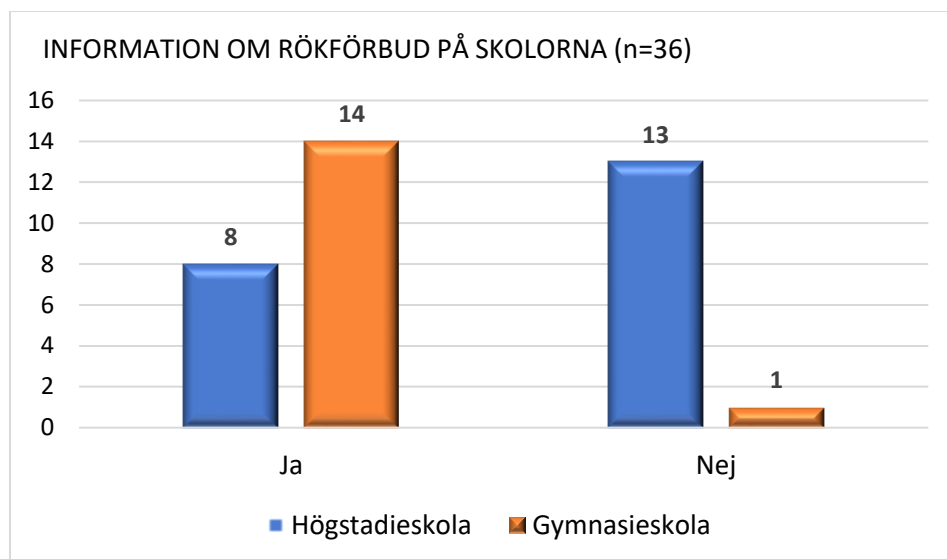
En förbättring har skett avseende antalet rökrutor. 2015 hade fyra skolgårdar rökrutor. I den senaste observationen påträffades inga rökrutor.

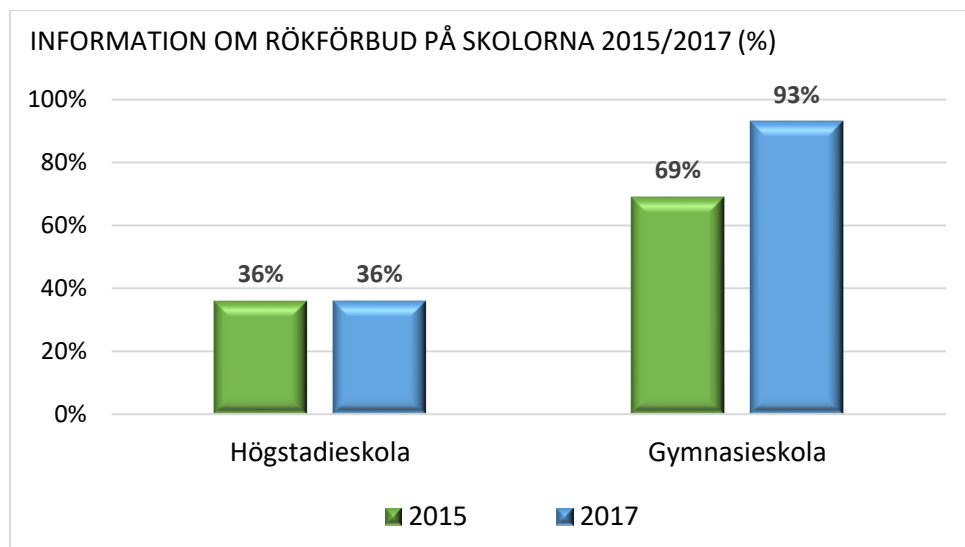
"Informella rökrutor" finns på skolgården eller dess närmiljö.

Information om rökförbud på skolan

Hur rökförbudet kommuniceras varierar stort mellan skolorna. På drygt en tredjedel av högstadieskolorna (36 %) observeras information om rökförbudet, vilket också innebär att 64 % av högstadieskolorna inte har synliga dekalerna och/eller skyltar om rökförbud på skolgården. På nästan samtliga gymnasieskolor (93 %) informeras elever och skolpersonal om att rökförbud råder. Högstadieskolorna är inte lika tydliga med att informera om rökförbudet i jämförelse med gymnasieskolorna.

Vid en jämförelse med föregående observationsstudie syns ingen skillnad på information på högstadieskolorna. Däremot har en förbättring skett avseende gymnasieskolorna, från 69 % till 93 % (Från 11 av 16 skolor till 13 av 14 skolor).

Både dekalerna och skyltarna förekommer i lika stor omfattning. Variationen mellan skyltarna och dekalernas utformning är stor. Många skolor har förbudsskyltar med hänvisning till tobakslagen. Vissa skolor skyltar om både rökfri skolgård, tobaksfri skoltid och rökfri arbetstid. I ytterst få fall är skyltarna enhetliga över hela skolgården. Oftast finns två eller fler varianter av skyltar och dekalerna. Tre av skolorna skyltar om tobaksfrihet eller uppmuntrar till fördelar med att vara tobaksfri.

Utöver dessa handlar alla skyltar om förbud. På en av de skolor som saknar egen skolgård och som därför vistas på allmän plats direkt utanför entrén hittas markerade rökfria zoner.

Bild: Målad text på skolgården

Tydlighet i budskap

De flesta skyltar är tydliga och lätta att förstå, med både text och bild. När skyltens utformning är återkommande över hela skolgården, eller där vanligt förekommande symboler så som varnings-triangelar, kryss, röd och gul färg finns med är det lätt att på långt håll uppfatta förbudet. Skolorna som informerar om rökförbudet, med endast ett undantag, har skyltar med tobaksprodukt på. På ett fåtal skolgårdar finns skyltar som är svårbegripliga eller där budskapet är tvetydligt.

Bild: Skyltens hänvisning är svår att förstå eftersom pilarna kan uppfattas avse annan del av skolgården. Begreppet "avsedda platser" är otydligt.

Information om rökförbud och omfattning av rökning

Inte alla skolor informerar om rökförbudet på skolgården. På 12 av de 14 skolorna som inte informerar om rökförbudet har inga personer setts röka på eller utanför skolgården. På samma skolor är fynden av tecken på rökning inga eller ytterst få. På de två övriga skolorna förekom aktiv rökning och tecken på rökning i stor mängd. Samtliga är högstadieskolor.

De skolor som informerar mest flitigt med flera skyltar på samma vägg eller i samma fönster har i stor omfattning tecken på rökning. Oftast finns både aktiva rökare och tecken på rökning i närhet av skyltarna eller intill skyltarna.

Bild: Yta med tecken på rökning, mestadels fimpar, med två rökförbudsskyltar ovanför.

Bild: Dubbelt budskap som skapar förvirring när askkoppar och förbudsskylt finns på samma lyktstolpe.

Information om rökförbud i kombination med vilseledande budskap

Två av de 14 skolor som inte informerar om gällande rökförbud har vilseledande budskap. Båda skolorna (en högstadie- och en gymnasieskola) har askkopp. På 19 av 39 skolgårdar som observerades finns en kombination av information om rökförbud och frånvaro av vilseledande budskap. Elva av de skolorna är högstadieskolor och åtta är gymnasieskolor. På tre av skolorna som ligger högt i både omfattning av aktiva rökare och fynd på tecken av rökning har information om rökförbudet och avsaknad av vilseledande budskap.

På fem av länets skolor är situationen mycket positiv. Där förekom under observationen ingen aktiv rökning, ytterst få eller inga tecken på rökning, tydlig information om rökförbud samt inga vilseledande budskap.

Vid en jämförelse med föregående observationsstudie har en förbättring skett avseende gymnasieskolorna vad gäller information om rökförbud på skolorna, från 69 % till 93 %. På fem av länets skolor är situationen mycket positiv. Där förekom under observationen ingen aktiv rökning, ytterst få eller inga tecken på rökning, tydlig information om rökförbud samt inga vilseledande budskap.

Högstadieskolorna är inte lika tydliga med att informera om rökförbudet i jämförelse med gymnasieskolorna. På två högstadieskolor förekom aktiv rökning och tecken på rökning i stor mängd. Med detta menas att det fanns flera grupper med rökare, en eller flera större samlingar av fimpar, ett flertal vilseledande "budskap".

ENKÄTUNDERSÖKNING

Metod

För att få en fördjupad kunskap om de utmaningar som skolorna ställs inför gällande tobak samt hur skolorna hanterar frågan i den dagliga verksamheten har en enkätundersökning genomförts. Länsstyrelsen Uppsala län skickade ut en digital enkät till de skolor som ingick i observationsstudien. Urvalskriterierna för vilka skolor som skulle ingå i enkätundersökningen var alltså de samma som för observationsstudien.

Genomförande

Enkäten skickades ut och besvarades under perioden januari – mars 2018. Enkäten var ställd till respektive skolas rektor, sammanlagt skickades den ut till 44 skolor och svar inkom från 21 skolor. Enkäten innehöll 23 frågor. Enkätsvaren har sammanställts både enskilt för respektive skola och sammantaget för samtliga respondenter. De resultat som presenteras nedan är i huvudsak de sammanslagna resultaten. Några frisvar (kommentarer) från enskilda skolor presenteras också, då anonymt.

Resultat

De första fyra frågorna avsåg kontaktuppgifter för den som svarade och redovisas inte i nedanstående resultat.

Vad är din uppfattning om eventuell förekomst av rökning på skolgården?

Svaren gavs i form av frisvar:

Lite mer än hälften av respondenterna svarar att rökning på skolgården inte förekommer eller förekommer i mycket liten utsträckning. *Det är inte ett stort problem.*

De som har svarat uppger att den lilla andel rökning som förekommer på skolans område är främst av förbipasserande personer, besökare, hantverkare eller personer som befinner sig på skolans område under kvällstid. En skola svarar, *under dagtid, aldrig, under kvällstid, alltid*. En annan skola uppger att de inte har någon skolgård men att de tillsammans med kommunens gatukontor och närliggande centrum har tagit bort askkoppar och sittbänkar i närheten av skolan och på så sätt fått bukt med problemet. Ett par skolor, i huvudsak gymnasieskolor, uppger att rökning är vanligt förekommande på skolgården och att det är elever som röker. Skolor som har tagit emot många nyanlända och/eller har vuxenutbildningar på skolan upplever att rökning är mycket vanligt på skolans område. Som ett skäl anger de att rökning förekommer i större utsträckning i dessa grupper. Några av de skolor som upplever att de har stora problem med rökning på skolgården säger att de saknar verktyg och goda exempel på hur problemet kan hanteras.

Det är inte ett stort problem.

Under dagtid, aldrig, under kvällstid, alltid.

Finns det försäljningsställen för tobak i skolans närhet (inom en radie av 500 meter)?
Huvuddelen av de tillfrågade, 71 % av respondenterna, svarar JA på den frågan.

Säljs tobak till skolans elever under 18 år enligt din uppfattning?

Störst andel av respondenterna 54 % uppger att de inte vet om försäljning sker till minderåriga elever. Därefter svarar 29 % Nej och 17 % Ja.

Samarbetar ni på skolan med förebyggande samordnare/folkhälsosamordnare eller liknande gällande förebyggande arbete mot tobak och tillsyn?

Nästan hälften (48 %) svarar ja och ca 40 % svarar att de inte gör det. Slutligen uppger 13 % att de samarbetar med annan person eller organisation kring förebyggande arbete mot tobak och tillsyn.

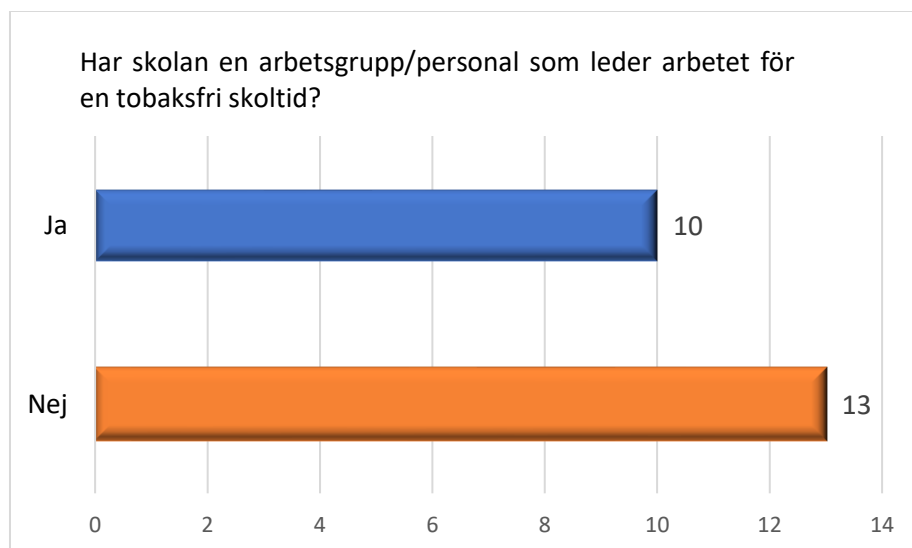
Hur arbetar skolan med att inkludera alla elever och personal i arbetet med att nå en tobaksfri skoltid och rökfria skolgårdar?

Svaren gavs i form av frisvar:

Nästan alla skolor svarar att de har en tobakspolicy eller skriftliga regler gällande i huvudsak rökning. Såväl elever som personal informeras om "vad som gäller". En skola uppger att de *bearbetar de enskilda elever som röker individuellt*. Ungefär hälften uppger att de även lyfter frågan i undervisningen, i diskussioner med eleverna, under skolhälsovårdens hälsosamtal och vid behov för personalen på arbetsplatsträffar. Ett fåtal av skolorna har ytterligare delar i sitt arbete så som föreläsningar, samarbete med verksamheten Hälsoäventyret och stöd att sluta röka. Två skolor uppger att de *deltar i projektet – Tobaksfri skoltid*.

Har skolan en arbetsgrupp/personal som leder arbetet för en tobaksfri skoltid?

Här fördelas skolornas svar så att 57 % (13 st) uppger att de inte har någon sådan arbetsgrupp och 43 % (10 st) uppger att de har en arbetsgrupp.

Om du svarade ja på föregående fråga; vilka ingår i aktuell arbetsgrupp?

Svaren gavs i form av frisvar:

Huvuddelen av de svarande uppgav att gruppen bestod i huvudsak av elevhälsans personal – skolsköterska, kurator, socialpedagog och elevcoach. Rektor ingick i gruppen för två skolor. Idrottslärare ingick i gruppen i två fall och andra ämneslärare i ytterligare något fall.

På vilket sätt inkluderas eleverna i arbetet för en tobaksfri skoltid?

Svaren gavs i form av frisvar:

Två av skolorna uppger att de *inte involverar eleverna i arbetet för en tobaksfri skoltid*. En skola uppger – *Det rör sig om en handfull elever på hela skolan med 750 barn*. Och en skola uppger – *De elever som är rökare erbjuds avvänjning i grupp*. En fjärdedel av skolorna anger att det sker via elevrådet. Ungefär hälften av de svarande skolorna anger ytterligare sätt så som temadagar, temaveckor, undervisning om ANDT, som en del av värdegrundsundervisningen och i undervisningen i biologi och idrott och hälsa. Slutligen anges även skolsköterskans hälsosamtal som ett sätt att involvera eleverna i arbetet för en tobaksfri skoltid.

...inte involverar eleverna i arbetet för en tobaksfri skoltid.

De elever som är rökare erbjuds avvänjning i grupp

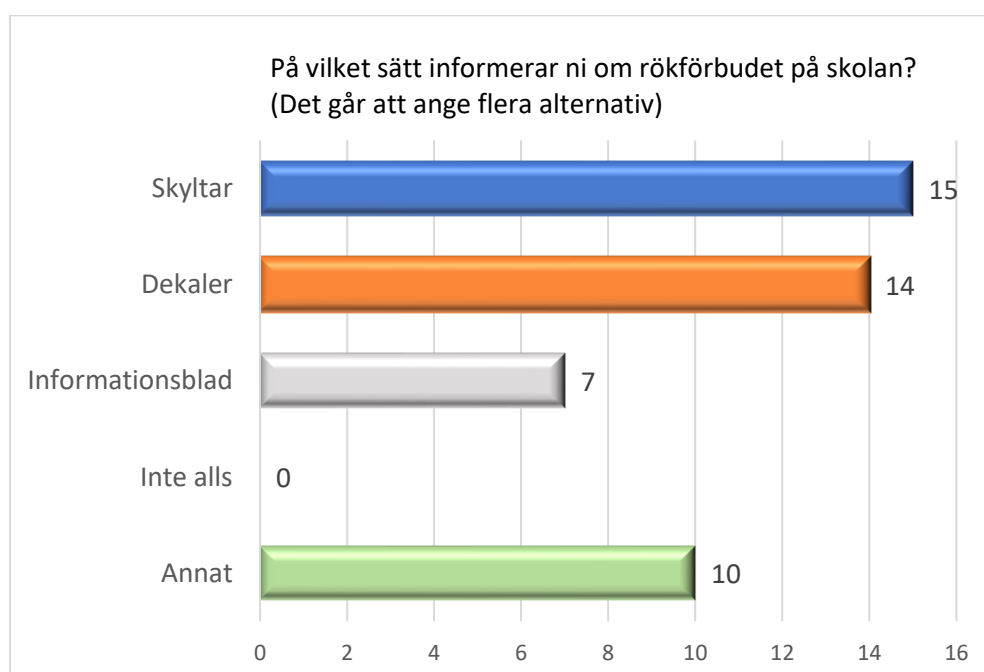
Hur agerar vuxna (skolpersonal) om de upptäcker att elever och/eller vuxna röker på skolgården?

Svaren gavs i form av frisvar:

Alla uppger att de agerar och säger till med hänvisning till rökförbudet. En majoritet uppger att de ringer hem till vårdnadshavare om eleven är minderårig. Vuxna som röker på skolgården ombeds fimpa alternativt lämna skolans område eller till angiven plats där rökning är tillåten. En skola uppger att de ingriper och ser till att de rökande eleverna lämnar skolans område.

På vilket sätt informerar ni om rökförbudet på skolan?

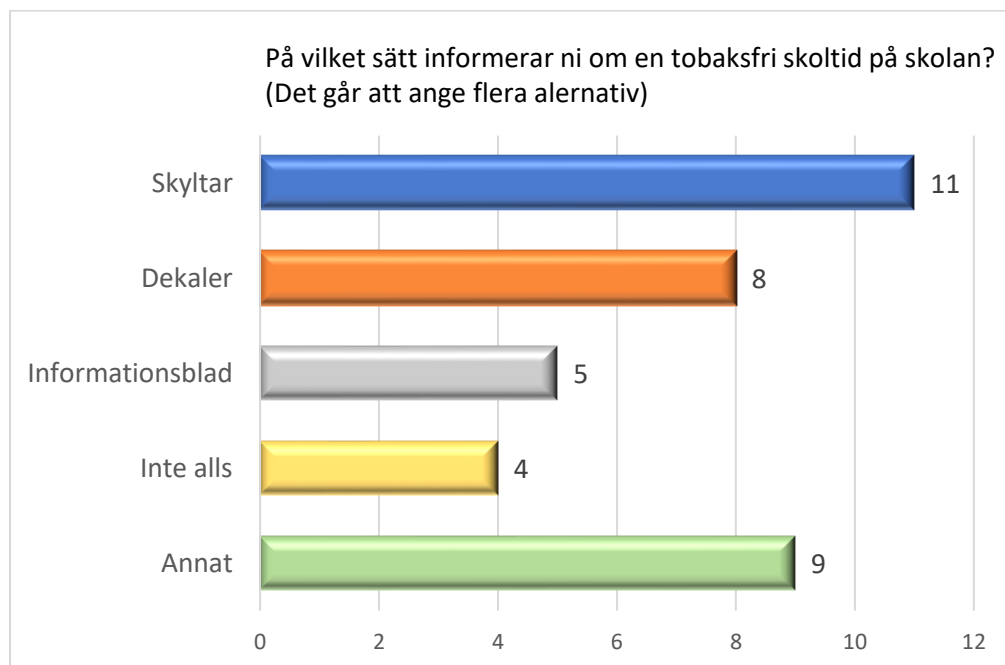
En klar majoritet (3/4) anger skyltar och/eller dekaler. En tredjedel anger informationsblad. Övriga sätt som angavs var; via tv-skärmar, under mentorsamtal, via skriftliga ordningsregler, digital plattform och information vid terminsstart.

På vilket sätt informerar ni om tobaksfri skoltid på skolan?

Hälften uppger att de informerar via skyltar och/eller dekaler. En fjärdedel uppger informationsblad.

Övriga sätt som angavs var via ordningsregler, via samtal med eleverna och digital plattform. Noterbart är att en femtedel uppger att de inte alls informerar om tobaksfri skoltid.

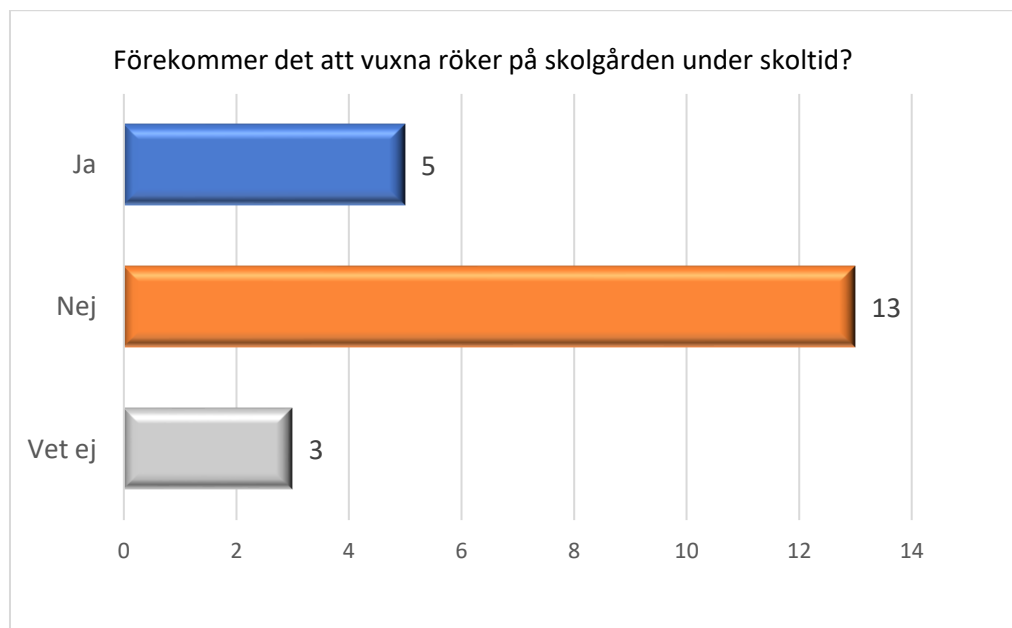
Hur viktigt på en skala mellan 1 – 5 anser du att det är att arbeta för en tobaksfri skoltid och rökfria skolgårdar? (1= inte alls viktigt, 5 = mycket viktigt)

Samtliga svarar att det är viktigt till mycket viktigt. 19 % svarade alternativ tre, 19 % svarade alternativ fyra och 62 % svarade alternativ fem det vill säga mycket viktigt.

Förekommer det att vuxna röker på skolgården under skoltid?

24 % svarade ja, 62 % svarade nej och 14 % svarade vet ej.

Om ja, vilka?

Det var enbart sex svar på denna fråga. Det är inte i första hand skolpersonal som är de vuxna som röker på skolans område utan det är "andra vuxna" såsom hantverkare, föräldrar m fl. Vilket också angetts som svar vid tidigare frågor.

Hur arbetar din skola med tobaksförebyggande arbete.

De två vanligaste insatserna för att arbeta tobaksförebyggande på skolan är att det finns en tobakspolicy och att elevhälsan erbjuder tobaksavvänjning och samtal om tobak. Därefter kommer information på föräldramöten och lärmaterialet "ANDT på schemat" eller annat ämnesintegrerat program. Temadagar och att man bjuder in externa föreläsare som A Non Smoking Generation var också alternativ. En skola uppgav att man inte arbetade tobaksförebyggande alls.

Hur arbetar din skola med er Tobakspolicy/Tobakspolicy med tillhörande handlingsprogram, dvs. hur levandegör ni den?

Vanligast var att den togs upp med eleverna på mentorstid, vid terminsstart och genom att elevrådet fick arbeta med den. En skola uppgav att tobakspolicyn numera tas upp i samband med utvecklings-samtalet med eleven och dennes vårdnadshavare. En annan skola uppgav att de inte har kunskap om hur de ska arbeta med policyn. En var osäker på om eleverna kände till policyn. Ytterligare en skola uppgav som svar på denna fråga att deras elever inte röker.

Finns det tid för skolsköterskan att ta upp tobak som en fråga under hälsosamtalet?

Samtliga skolor svarade att det finns tid för skolsköterskan och att frågan tas upp under hälsosamtalet.

Vad behövs för att er skola ska nå en tobaksfri skoltid och rökfria skolgårdar?

Här nedan presenteras några av de förslag som inkom:

Vi behöver tydlig skyltning runt skolan, tydliga rutiner kring erbjudande om rökavvänjning då det enligt elevhälsan inte ingår i deras uppdrag.

Vi behöver ett nätverk som arbetar aktivt med frågan.

Någon som arbetar direkt mot de elever som röker – till exempel motiverande samtal under längre tid.

Kontrollera tobakshandlare som säljer till minderåriga.

En föreläsning anpassad för elever i särskolan.

Ett samarbete från kommunen att forma en kampanj att sluta röka. Där alla skolor får samma information samtidigt.

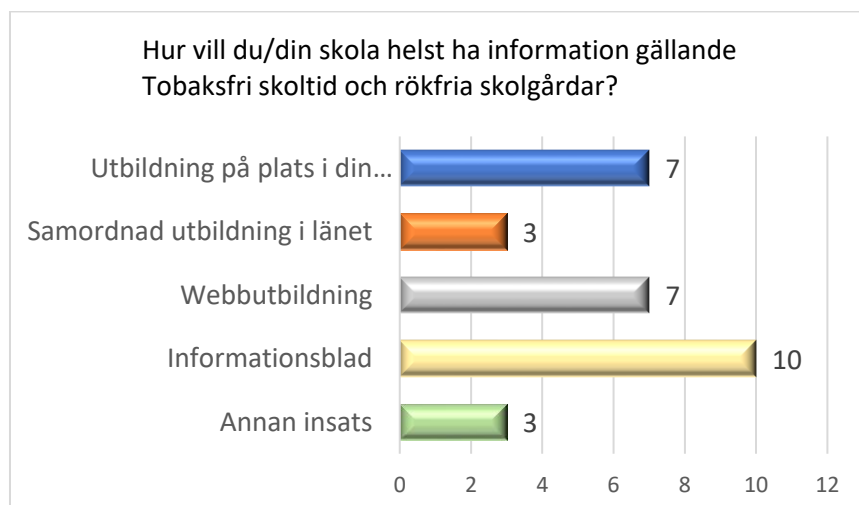
Samarbete med hem och föreningar.

Vi är tacksamma för stödjande insatser mot rökning, men måste stämma av hur och vad vi kan åstadkomma med allt annat som är prioriterat i skolan.

Några skolor uttryckte också att de inte visste vad de önskade för stöd eller att man helt enkelt inte behövde något sådant stöd.

Hur vill du/din skola helst ha information gällande tobaksfri skoltid och rökfria skolgårdar?

De flesta önskade få information genom informationsblad följt av utbildning på plats i den egna kommunen alternativt i form av en webbutbildning.

INTERVJUUNDERSÖKNING

Metod

Som ett ytterligare fördjupande komplement till i denna rapport tidigare presenterad observationsstudie och enkätundersökning genomfördes sex intervjuer med rektorer/skolledare i grund- och gymnasieskolor i länet. Ett urval gjordes bland de skolor som ingick i observationsstudien.

Urvalskriterierna var en önskan om jämn fördelning mellan grund- och gymnasieskolor, spridning på flera olika kommuner och en skillnad avseende tobaksbruk på skolorna. För att kunna göra denna särskiljning gällande tobaksbruket på skolorna användes de observationer och bedömningar (låg, mellan och hög omfattning av rökning) som fanns i observationsstudien samt elevernas svar och uppskattningar av tobaksbruket på deras skola utifrån den länsövergripande undersökningen - Liv hälsa och ung 2017. Totalt kontaktades rektorer/skolledare på nio skolor varav fem var gymnasieskolor och fyra grundskolor med högstadium. Sex av dessa skolors rektorer tackade ja till intervju, tre grundskolor med högstadium och tre gymnasieskolor fördelat på fyra kommuner. Skolorna och rektorerna kommer enligt överenskommelse hållas anonyma i denna redogörelse.

Genomförande

Kontakt togs via mail med rektorerna på utvalda skolor. Tid för intervju bokades med respektive rektor. Besök på respektive skola och intervju med rektor eller den av rektor utsedd (ett tillfälle – rektor ersattes av kurator). Intervjuerna utgick från en intervjuguide med ett tiotal frågor (se bilaga tre). Intervjuerna pågick i cirka en timme och genomfördes i form av samtalsintervju, vilket gav möjlighet till reflektioner och utvecklingar. Intervjuerna avslutades med en viss återkoppling till rektorerna om hur de kunde arbeta vidare med tobaksfrågan.

Resultat

Nedan presenteras en sammanställning av de svar och reflektioner som framkom vid intervjuerna med rektorerna/skolledarna. Sammanställningen presenteras under respektive fråga/frågeområde och innehåller dels sammanförda svar – där rektorerna/skolledarna har svarat ungefär lika – samt enskilda citat. Målsättningen är att ge en bild av hur de svarande rektorerna ser på tobaksfrågan i skolan och hur deras verksamhet kan arbeta med den.

Upplever ni tobak som ett problem på skolan? Om ja, beskriv i så fall hur detta problem yttrar sig?

De svarande rektorerna uppger att de tycker att tobaksbruk är ett problem på skolan, dock i varierande grad. På fyra av skolorna tycker de att det är ett litet problem – de anser sig ha en låg andel tobaksbrukande elever – samtidigt som de säger att ambitionen är att ingen ska börja. Endast en av sex skolor anser att det finns stora problem med rökning på skolans område, att det finns en stor andel av eleverna som röker och att många börjar under den tid som de går på skolan.

Några av rektorerna lyfter snus som ett mer vanligt förekommande tobaksbruk på skolan. Och medger att det sker mer öppet och även inne i skolan. Utifrån de svar som ges verkar det som att man inte riktigt vet hur man ska ställa sig till och hantera snusning bland elever och personal på skolan.

Ja, vi vill ju egentligen att alla ungdomar och personal ska vara tobaksfria. Så har vi elever som brukar, så har vi problem. Vi har 20 – 40 elever av 300 elever som brukar tobak. Jag upplever att det har blivit mer. Om det sen beror på att vi pratar mer om det här det senaste året eller om det faktiskt är så vet jag inte. Men vi har ökat vår uppmärksamhet kring frågan.

Det är ju ett problem för vi vill inte att någon ska röka. Men det är inte ett stort problem – då vi inte har så många rökare. Vi tror att vi har cirka 5 – 10 % av eleverna som röker. De går iväg från skolans område.

Ja absolut, det är väldigt många som röker och det är många som börjar under gymnasietiden. Det är många som gör det på skolgården och man får jaga. Men det har blivit bättre. Det räcker att man visslar och säger till.

Inte det största problemet, men ett viktigt problem då det ofta är de svaga eleverna med många andra problem som hamnar i tobak.

Jag upplever inte att det är vanligt. Inte fler elever än hos andra. Det stör inte skolverksamheten.

Snus är det dominerande här på skolan. Rökning förekommer men inte speciellt vanligt. Snusandet sker mer öppet och även inomhus. Ingen ställer sig på skolgården och röker. Där har vi en checklista hur vi säger till och vad vi gör.

Snus har vi mer utav, man ser inte att de snusar men vi ser på golvet och i tak. Snus är svårare att prata med eleverna om. De påstår att det är nikotinfritt.

Finns det ett upplevt behov av tobaksförebyggande insatser på skolan?

(Skala 1= inget behov och 5=stort behov)

Behovet av att arbeta tobaksförebyggande upplevs vara ganska stort på skolorna men när det ställs i förhållande till andra frågor så prioriteras det ned.

3,5 – vi behöver göra ett förebyggande arbete – men vi skulle behöva vara lite mer systematiska.

Behovet är en 4:a. Jag vill verkligen kunna berätta att vi jobbar med tobaksprevention.

2 – 3 om jag ställer det i relation till andra saker – alkohol exempelvis, verbal jargong, kränkningar, vi jobbar i ett geografiskt område där skolan och högre studier inte är prioriterat, vi jobbar mycket med att pojkar är lägre presterande.

3 – 4 Det känns ju ändå som en viktig fråga. Det ser lite olika ut i olika grupperingar.

5 skulle jag säga. Men det är svårt när man sätter det i relation till andra frågor. Det är hård konkurrens.

Behov finns det ju alltid. Det är inte så att det är ett ständigt pågående samtal. Klart vi skulle behöva verktyg för att hantera förhållningssätt. Men psykisk ohälsa är topplacerat idag.

Är det ett för er skola prioriterat område?

(Skala 1= inget behov och 5=stort behov)

Samtliga rektorer tillstyrker att de har ett behov av att arbeta tobaksförebyggande samtidigt så vittnar de om att tobaksfrågan prioriteras ned i förhållande till andra områden och problem som de upplever. Skolan har många frågor att hantera och det finns inte tid och ork för att hantera alla. Tobak riskerar då att "inte hinnas med".

3 – När jag tittar på de utvecklingsområden som vi har, så finns det viktigare områden, så som undervisningen. Tobak är den näst viktigaste elevhälsofrågan efter ångest och depression.

3 – viktigt men inte superviktigt. Vi har prioriterat annat. Vi hade tänkt ha en treårsplan, börjat med tobak och sedan gått vidare. Elevhälsoteamet skulle dra det, men det hanns inte med.

Det där är jättesvårt. Ibland känner man att vi inte gör någonting. Ibland ser man att vi gör en hel del. Det är inte ett jätteprioriterat område, kanske 2, men vi skulle önska att det var en 4:a.

Om du skulle göra en bedömning av medarbetarnas – lärares och övrig skolpersonals – engagemang för tobaksfrågan – hur ser det ut då?

(skala 1= inget behov och 5=stort behov)

Rektorerna vittnar om att personalen tycker att skolan bör arbeta tobaksförebyggande och för en tobaksfri skoltid samtidigt som det helst får vara "någon annan" som får dra det lasset. Rektorerna menar att personalens motivation och engagemang i frågan påverkas negativt av att de ser det som en extra uppgift, som de inte har tid eller ork att ta ansvar för. Det finns en risk att det därför prioriteras ned av personalen eller att ett tobaksförebyggande arbete inte mottas väl i personalgruppen.

Det varierar väldigt – två stora grupper – den ena ligger säkert på en 4:a, den andra på en 2:a. Det är alltid ett problem när man har sådana skillnader i personalgruppen. Men det är inte unikt för den här frågan. Vissa driver andra gör det man ska och inte mer.

3 - Jag tror att det skulle bli lite suck och pust. Att de skulle se det som en extra pålaga. Men jag tror inte att någon skulle ifrågasätta varför vi ska jobba med tobaksfrågan – mer en oro vad det skulle innebära för deras arbete.

3 – Viljan är ganska stor men det handlar om tid och stöd.

De är ganska beredda på att satsa mot rökning. Jag är lite rädd om man drar in snus. Dels beroende på eget bruk bland personalen och sen känns inte snuset som samma sak.

Lågt 1,5 – dock skulle lärarna i Idrott och hälsa och Natur säkert säga högre. Men övriga tror jag tycker att det är jättebra om elevhälsoteamet håller i det där.

Anser du att skolan som verksamhet har ett uppdrag att förebygga tobaksbruk hos sina elever? Om ja – hur skulle du formulera det uppdraget? Vilket ansvar och vilka målsättningar ingår?

Alla rektorer ansåg att det ingick som del i skolans uppdrag och hittade kopplingar till läroplan, kursplaner och både kunskaps- och fostransuppdraget. Några hänvisar också till skolans kompensatoriska uppdrag – att särskilt stödja elever som inte har fullt stöd och vägledning hemifrån.

Ja, jag uppfattar att vi har det uppdraget. Dels i många ämnens kursplaner finns det att undervisa om hälsa och hållbarhetsfrågor. Vi kommer att lyfta det i undervisningen i höst. Också kopplat till fostransuppdraget. Jättestor utmaning att få in det i undervisningen.

Ja, i Läroplanen finns det med. Kopplingen till elevernas sociala utveckling, fostransuppdraget. Skolan ska arbeta kompensatoriskt, vårt kompensatoriska uppdrag. I de fall det saknas vägledning i hemmet ska skolan kunna stå för det.

Jag vill att vi jobbar med tobaksprevention. Vi måste prata med dem redan i årskurs 6 och sen fortsätta under resten av skoltiden. Det här ligger inom ramen för värdegrundsuppdraget – fostran av samhällsmedborgare. Även det kompensatoriska uppdraget täcker in det här arbetet.

Det är klart att skolan har det. Vi träffar ju ändå de här ungdomarna en stor del av tiden. Vi ser det som en del av värdegrundsuppdraget. Men också i bildningsdelen, det handlar om folkbildning/allmänbildning. Vi arbetar inom Naturkunskap och Idrott och hälsa.

Ja, dels ska vi forma framtidens medborgare. Sen är det här en hållbarhets- och hälsofråga och finns i vissa kursplaner. Vi tar också upp det i elevhälsoarbetet. Sen har vi vårdprogram på skolan och det ingår i deras arbete.

Anser du att skolan som verksamhet har någon möjlighet att förebygga tobaksbruk bland sina elever?

Alla utom två av de svarande tror att skolan kan göra skillnad gällande elevernas tobaksbruk. Men de flesta signalerar ändå en osäkerhet, speciellt gällande VAD de i så fall behöver göra för att göra den skillnaden. En är tydlig med att hen är mycket osäker på vad de i så fall ska lägga tid och kraft på. Noterbart är också den svarande som säger att den styrning och mål de får från kommunens tjänsteperson /förvaltning gör det svårt att prioritera arbetet för en tobaksfri skoltid. Att de till och med uppmanats att lägga det arbetet åt sidan.

Jag tror att man har väldigt stor påverkansmöjlighet – men jag önskade att det var lättare – man vill ha det tidigare under grundskolan.

Ja, det tror jag. Om vi får med oss eleverna. Men inte om det bara handlar om att vi vuxna tar upp det i undervisningen.

Det tror vi – bland annat genom temaarbeten.

Vi tänkte att elevhälsoteamet skulle driva arbetet. Vår skolsköterska erbjuder

Slutaröka-stöd. Men eleverna är inte så motiverade. Vi tror att gruppen behöver sluta tillsammans.

Jättestora möjligheter att göra skillnad. Men vi blir pressade uppifrån från tjänstemän – förvaltningen – att jaga skolresultat. Och i deras mål står det ingenting om antalet elever som brukar tobak. Vi har till och med blivit tillsagda att inte lägga tid på det tobaksförebyggande arbetet utan prioritera kunskapsuppdraget.

Det är en fråga som vi har dryftat jättemycket. Vi ska arbeta med evidensbaserade verktyg som ger effekt – men det finns ju inte speciellt mycket som har evidens – ska vi inte göra något då? Svårt dock att lägga ned tid och kraft på saker som jag inte tror på. Man vill säga ja, man vill tro att skolan kan göra skillnad – men jag är osäker.

Jag tror att börja i årskurs 7 är lite sent. De har mycket värderingar klart för sig, även om det går att påverka. Man behöver börja tidigare. Svårt att säga hur stor påverkan vi har. Jag anar att kamrattryck och föräldrar har större inverkan.

Hur hanterar ni tobaksfrågan idag på skolan?

Vilka insatser görs? Hur är det organiserat? Har ni en arbetsgrupp? Vilka resurser finns att tillgå? De svarande visar på olika grad och former av punktinsatser. Mycket handlar om att upprätthålla rökförbudet på skolans område. Endast en av skolorna har en arbetsgrupp som leder arbetet. Ingen skola kan påvisa ett strukturerat och systematiskt arbete med tobaksfrågan.

Vi har rökförbudskyltar och mentorerna har tagit upp det med sina klasser. Lagstiftningen och skolans regler + åtgärdsprogram. Och efter det har vi följt reglerna.

Vi har startat upp en processgrupp. Det är så vi arbetar med övergripande frågor. Skolsköterskan är den som leder gruppen.

Vi ser till att de inte röker på skolgården. Vi har skyltar. Vi erbjuder rökavvänjning. Men vi gör ingenting i undervisningen just nu.

Vi har ett nära samarbete med andra aktörer i kommunen och Polisen för att få bort bus och problem runt skolan. Vi har ingen arbetsgrupp. Men det tas upp i hälsosamtalen och i undervisningen i berörda ämnen.

Vi mottar bort rökare från skolans område. Snuset hanterar vi inte i dagsläget – men det är så otroligt få som gör det. Vi erbjuder rökaavvänjning och skolsköterskan har utbildning i motiverande samtal.

Förutom de sedvanliga kurserna har vi fått in det även i andra kurser. En elevcoach har anställts och en del av hennes arbete handlar om tobak. Det rullar antirökbilder på vår monitor. Vi försöker vara ute på skolgården och flytta på dem. Elevhälsan har hälsosamtal. Vi har en tobakspolicy i kommunen och lagstiftning som säger att det är förbjudet att röka på skolans område. Vi försöker stödja dem som vill sluta, hänvisar till ungdomsmottagningen. Vi har ingen arbetsgrupp, tanken var det, men vi var tvungna att göra akuta insatser mot droger. Vi försöker få till ett samarbete med Hälsoäventyret.

Vilka resultat ser ni?

Det är uppenbart att skolorna inte vet om deras insatser har någon effekt. Avsaknaden av mätningar samt uppföljning av gjorda insatser gör att de inte vet hur det påverkar elevernas bruk av tobak.

Jag tycker att det har minskat sedan förra året. Vad det beror på? Jag vet inte om våra insatser har gett någon effekt?

Vet inte – ser ändå att det är tjejer som börjar här – men vi kanske ändå håller nere.

Resultatet är att de har lämnat området.

Jag kan inte svara på det. Ett resultat som jag ser är att vi har en större uppmärksamhet på frågan. Och vi har tagit fler tändare från eleverna.

Känns det meningsfullt att arbeta med tobaksfrågan?

Här får vi både ett jakande och nekande svar. Det verkar som avsaknaden av struktur i det tobaksförebyggande arbetet och kunskap om vilka insatser som kan göra skillnad påverkar känslan av meningsfullhet i arbetet.

Ja och nej. Oklart om det har fått något resultat, trööstlöst då vi inte ser några konkreta resultat. Mitt intryck är att det är fler som pratar om det.

Ja, om vi får igång det. Det vi gör nu kanske inte riktigt känns så meningsfullt. Och med snuset vet jag inte.

Vi har ingen vision/målbild eller struktur – och i och med det kan vissa insatser kännas meningslösa. Jag upplever det inte som att vi jobbar med tobak.

Jag tycker att det känns meningsfullt. Ibland skulle man vilja ha mer verktyg att arbeta med i vardagen, men tiden räcker inte till. Vi som personalgrupp behöver en injektion.

Har ni tillräckligt med resurser i form av fungerande metod/verktyg, tid och kompetens för att kunna göra ett bra tobaksförebyggande arbete på skolan?

Det är tydligt att skolorna lider brist på eller i något fall helt saknar resurser för att kunna genomföra ett effektivt arbete för en tobaksfri skoltid.

Man skulle önska mer. Vi saknar bra rutiner för främjande arbete, vi har ett dåligt fokus på det. Men vi arbetar oerhört mycket med relationsskapande – och det är grunden för vårt arbete.

Det handlar om prioritering. Det krävs inte så mycket om man gör rätt saker. Vi som har kompetens, om vi kan backas upp av exempelvis Hälsoäventyret så kan det bli en levande fråga.

Vi har ingen arbetsgrupp. Och vi har ingen metod och inte heller jättebra

kompetens i den här frågan.

*Vi löser det, men skolan är ansträngd, Skolan är alldeles för slimmad.
Vi behöver input.*

Det är några som gick utbildning 2016 – 3 personer. De har fungerat som någon form av arbetsgrupp. Det ska dock bli spännande att köra tobaksfri duo till hösten. Bra att ha en beprövad metod att hålla sig till. Samarbete med Hälsoäventyret och mentorerna ska hålla i kontraktsskrivningen. Det känns skönt att kunna säga att vi gör det.

Ingen arbetsgrupp på skolan. I dagsläget så är det nog en ickefråga som inte ligger på någon. Ingen driver frågan på skolan. Vi håller på att bryta ned ANDT-strategin men det riskerar att hamna ovan golvet så att säga. Vi har ingen metod som vi arbetar med.

Finns det ett behov av och vilja till att förändra arbetet med tobaksfrågan på skolan?

Skolorna inser behovet av ett förändrat förhållnings- och arbetssätt till tobaksfrågan i skolan. Men som tidigare också nämnts så blir det en fråga om prioriteringar och då finns det en risk att de inte mår med den förändringen.

Frågor om projektet/utvecklingsarbetet – Tobaksfri skoltid i Uppsala län

Känner du till att det finns ett beslut om att länets skolor ska arbeta för en tobaksfri skoltid?

Alla hade hört talas om det, även om två var något osäkra.

Vad tänker du kring det?

I huvudsak är man positiv till satsningen och beslutet – men skolorna saknar verktyg och stöd att prioritera frågan. Någon skola uppger att de så att säga går och väntar på att "arbetet" ska dra igång.

Egentligen en självklarhet. Men vad ska bort och hur mycket är det tänkt?

Det är jättebra, det gläder mig.

Jag tror att viljeuttrycket är bra. Men sen behövs det aktiviteter och uppföljning. Just i den här frågan finns det en vilja i vår kommun. Och frågan kommer upp då och då. Men frågan berör alla och på så sätt blir det ingens fråga. Det är personbundet och borde vara mer organisationsbundet.

Skolorna går och väntar lite på att det ska komma igång. Bättre kanske att dra igång själva.

Har ni tagit del av något stöd/utbildning, material eller handledning?

Hälften hade deltagit i någon av de insatser som erbjudits.

Önskar ni ta del av framtida stöd för ert arbete för en tobaksfri skoltid? I så fall på vilket sätt bör det stödet utformas?

Skolorna önskar framtida stöd i form av utbildning, handledning och material. Det behövs stöd och att en arbetsgrupp bildas. Det lyfts även fram behov av verktyg gällande hur skolpersonal kan arbeta med eleverna.

Diskussion och analys

Nästan alla som börjar röka eller snusa gör det före de har fyllt 20 år. Över 90 % av alla tobaksdebuter sker före 18-års ålder. Fönstret mot ett eventuellt tobaksbruk står öppet under en ganska kort tid i livet - under tonåren. Den som inte börjar röka eller snusa då kommer troligtvis aldrig att börja.

Våra barn och unga behöver vuxnas stöd för att stå emot tobak. De behöver hjälp att hålla fönstret stängt. Föräldrar är de som kan göra allra mest för att stödja sitt barn att förbli tobaksfri. Ett tydligt föräldra-nej gällande tobak är den starkaste påverkansfaktorn. Men därefter har det visat sig att skolan har en viktig roll när det gäller barns och ungas förhållande till tobak.

Barn och unga befinner sig en stor del av sin vakna tid i skolan. Skolan är en plats och tid där de stöts och blöts med jämnåriga kamrater. Värderingar, normer, livsstilar och levnadsvanor utvecklas och påverkas, man formas som person. Därför har det som är norm i skolan och i det sociala samspelet mellan elever och mellan elever och de vuxna på skolan stor betydelse.

Tobaksbruk har visat sig vara smittsamt. Ju mer vanligt förekommande tobaksbruk och tobaksprodukter är i barn- och ungdomsmiljöer och verksamheter desto fler barn och unga börjar bruka tobak. Sedan 1994 är det enligt tobakslagen förbjudet att röka på skolgårdar. Tobakslagen är en skyddslag och tillkom i syfte att skydda barn och unga från tobak och på så sätt stödja så många som möjligt att förbli tobaksfria och till ett tobaksfritt liv. Lagens krav och målsättning är att rökning överhuvudtaget inte ska förekomma på skolgårdar. I Uppsala län har länets regionpolitiker beslutat att länets skolor ska arbeta för en tobaksfri skoltid. Arbetets målbild är en nollvision gällande tobaksbruk och tobaksprodukter i länets skolor.

Det finns både ett lagkrav och ett politiskt beslut att länets skolor ska vara rökfria och ha ett aktivt arbete för en tobaksfri skoltid. Utöver det kan skolan påverka barns och ungas utveckling av värderingar, levnadsvanor och livsstil. Skolan har i sitt hälsofrämjande uppdrag ett ansvar för att inte tobaksbruket ska få spridas bland eleverna.

Observationsstudien gällande rökning på skolgårdar kan tolkas på två sätt:

En del saker har blivit bättre jämfört med den observationsstudie som genomfördes 2015. Under år 2017 uppvisar 32 av 38 skolor tecken på rökning jämfört med 40 av 41 år 2015. På fem av de observerade skolorna var situationen 2017 mycket positiv. Ingen aktiv rökning förekom under observationen, ytterst få eller inga tecken på rökning noterades och tydlig information om rökförbudet gavs. Synlig rökning på skolgården respektive i anslutning till skolgården har minskat något i de

observerade gymnasieskolorna. Formella rökrutor har inte noterats i 2017 års observationsstudie, vilket kunde göras i 2015 års studie.

Information om rökförbudet har förbättrats framförallt på gymnasieskolor.

Det finns mycket kvar att både önska och göra. Fortfarande uppvisar en klar majoritet, det vill säga 32 av 38 skolor tecken på rökning. Vid observationstillfället noterades synlig rökning på, respektive i anslutning till, skolgårdarna på över hälften av skolorna. Rökning i anslutning till skolgårdar tycks ha ökat på högstadieskolorna år 2017. Fortfarande finns många informella rökrutor såväl på som i anslutning till skolgårdarna.

Observationsstudien 2017 visar att rökning i angränsande områden till skolorna har ökat bland länets högstadieskolor och är fortsatt vanligt bland gymnasieskolorna. Det har lett till att informella rökrutor har uppstått vid parkbänkar, busshållplatser och cykelställ som ligger i nära anslutning till skolorna. Det här kan möjligen ses som en konsekvens av skolornas strävan att följa tobakslagens rökförbud på skolans område. Problemet med rökande elever och personal har flyttats utanför skolans område. Ur ett skydds- och tobaksförebyggande perspektiv är det en mindre önskvärd effekt.

Som tidigare nämnts finns ett beslut i Uppsala län att länets skolor ska arbeta för tobaksfri skoltid, vilket är ett uppdrag och en målbild som är en viktig komplettering till det lagstadgade rökförbudet på skolans område. Det flyttar fokus från skolområdet till skoltiden och det inkluderar även andra tobaksprodukter utöver rökning. Ett arbete för en tobaksfri skoltid sätter skyddsperspektivet i fokus – målsättningen är att eleverna inte ska komma i kontakt med tobak under skoltid, oavsett var de befinner sig. Ur ett skydds- och tobaksförebyggande perspektiv är ett sådant arbete för en tobaksfri skoltid viktigt. Det finns därför ett stort värde i att ta lokala beslut om tobaksfri skoltid och att genomföra ett aktivt arbete i skolorna för att se till att detta beslut efterlevs.

Hur förhåller sig då länets skolor till tobaksfrågan? Och hur arbetar de med den?

Utifrån de svar som getts i enkätundersökningen och vid intervjuerna kan följande resultat lyftas fram: Hos majoriteten av de tillfrågade skolorna ligger fokus på rökning och att inte rökningen ska ske inom skolans område. Samtidigt som skolledarna uppger att de anser sig ha ett tobaksförebyggande uppdrag och att det är mycket viktigt att arbeta med det tobaksförebyggande arbetet i skolan säger de att rökning är ett mindre problem jämfört med andra problem som psykisk ohälsa, skolfrånvaro och bristande studiemotivation. De uppfattar att det är relativt få elever som röker och uppger att de sällan ser elever eller personal röka på skolans område. En del av de fimpas och andra synliga tecken på rökning som hittas på skolans område uppges komma från passerande eller besökande som befinner sig på skolans område, inte sällan menar de att rökning på skolans område sker på kvällstid.

De skolor som har tagit in många nyanlända menar att rökning är mer vanligt förekommande i den gruppen och att det är ett skäl till att rökning kan vara vanligt förekommande på skolan. Likaså de skolor som delar lokaler och skolområde med vuxenutbildningar och SFI-utbildningar upplever ett ökat problem med rökning. Skolorna upplever då rökningen som en kulturell fråga i dessa grupper och som svår att hantera. Skolorna efterfrågar informationsmaterial på andra språk att dela ut.

Snusningen verkar variera kraftigt mellan olika skolor. Någon skolledare uppger att det knappt känner till någon som snusar medan andra uppger att det är vanligare att eleverna snusar än att de röker. När det gäller snus uppger en majoritet att de är osäkra på hur de ska hantera snuset i skolmiljön. De tycker

att det är svårt. Några skolor har inget förhållningssätt alls i frågan utan snusprodukter finns och används helt öppet i skolmiljön och under skoltid, till och med på lektioner och av såväl skolpersonal som elever.

Nästan alla svarande rektorer uppger att de har en tobakspolicy eller regler kring rökning som de informerar om. Utöver det förekommer mer eller mindre sporadiska punktinsatser i undervisningen och vid elevhälsosamtalen. Mer än hälften av skollädaarna (57 %) uppger att de inte har någon arbetsgrupp gällande tobaksförebyggande eller hälsofrämjande (där tobaksförebyggande skulle ingå som en del). I de fall skolan har en arbetsgrupp som arbetar med tobaksfrågan – bestod den i de flesta fall av elevhälsans personal. Endast i två fall var skollädaningen representerad i arbetsgruppen. Rektorer upplever det som svårt att engagera lärare i arbetsgrupp och det tobaksförebyggande arbetet. Det finns en rädsla att lägga på, eller att ta på sig, ytterligare att göra. Det är bättre att någon annan tar hand om den här frågan. Och det innebär i de flesta fall att ansvaret för att driva det tobaksförebyggande arbetet på skolan ligger hos elevhälsan.

När det gäller elevernas delaktighet och inflytande över det tobaksförebyggande arbetet på skolorna är det mycket begränsat. Eleverna informeras om rökförbudet och deltar i olika punktinsatser som enstaka lektioner eller föreläsningar om tobak. Skollädaarna uppger att fokus ofta ligger på de elever som röker. Hur de ska få dem att låta bli att röka, i första hand på skolans område. Några skolor erbjuder också slutaröka-stöd i någon form, oftast via skolsköterskan. Några skolor involverar elevrådet i det tobaksförebyggande arbetet. Det är ovanligt att elevgruppen som helhet involveras och ges möjlighet till inflytande över arbetet för en tobaksfri skoltid.

Det framkommer i undersökningen en osäkerhet om skolan verkligen kan påverka och göra skillnad gällande elevernas tobaksbruk. De tillfrågade skollädaarna är också osäkra på VAD de ska göra och vilka arbetssätt och insatser som skulle kunna ha effekt. Skolorna önskar externt stöd, men då gärna i form av något som inte tar allt för mycket tid och kraft i anspråk. Det kan vara en informationsbroschyr alternativt att någon extern resurs kommer in och håller i en information eller föreläsning.

Slutsatser

Arbetet behöver prioriteras, utvecklas och intensifieras

Sedan 1994 är det enligt tobakslagen förbjudet att röka på skolgårdar. I Uppsala län finns ett beslut sedan 2016 att länets skolor ska arbeta för en tobaksfri skoltid. Även om en del har blivit bättre mellan 2015 och 2017 så finns det fortfarande mycket kvar att göra. Det röks fortfarande på en klar majoritet av länets skolgårdar. Rökning i nära anslutning till skolgårdar har till och med ökat vid högstadieskolorna. Snusning sker öppet i skolan, ibland till och med på lektioner.

Det finns, på de i rapporten deltagande skolorna, ett ambivalent förhållande till skolans ansvar, roll och möjligheter i det tobaksförebyggande arbete. Samtidigt som flera skolledare uppger att de har ett uppdrag att arbeta tobaksförebyggande och att det är viktigt – så prioriteras det ned i konkurrens med andra frågor. Några menar att det är få som röker och att det är svårt att prioritera frågan då. Några tycker att det är svårt att engagera lärare i arbetet och därför hamnar ansvaret inte sällan på enskilda skolsköterskor. Ett tydligt ledningsstöd för att driva ett strukturerat tobaksförebyggande arbete saknas ofta. Detta inte bara från rektorsnivå utan även rektorerna saknar stöd från ansvarig lokal politisk nivå i att prioritera arbetet.

Nästan alla tillfrågade rektorer uppger att de har en tobakspolicy där de tydliggör att det är förbjudet att röka på skolans område. Fokus ligger på att freda skolans område från rökning. Det är bra att ha tydliga regler men enbart förekomsten av en tobakspolicy och att informera om denna har inte någon effekt på elevernas tobaksbruk. Det finns istället en uppenbar risk, vilket även observationsstudiens resultat visar, att skolor med detta förhållningssätt enbart flyttar rökningen till närliggande områden. Dessutom, vilket undersökningen också visar, missar skolorna att hantera bruket av andra tobaksprodukter exempelvis snus.

Rapportens författare är medvetna om att undersökningen är gjord på ett begränsat antal skolor men arbetet har parallellt även stämts av med nyckelfunktioner inom skolan och övergripande med ansvar för tillsyn och förebyggande frågor. Rapportens resultat bekräftas av dessa avstämningar. Det finns ett glapp mellan det beslut som är taget på länsnivå om tobaksfri skoltid och skolverksamheterna i länet. Varken det lagstadgade kravet om rökfria skolgårdar eller målsättningen om tobaksfri skoltid är i närheten av att uppfyllas.

Vad kan göras?

- **Tobaksfrågan är vuxnas ansvar men barn och unga bör vara delaktiga**

Undersökningar visar att barn och unga vill ha en rökfri skolgård och en skoltid fri från tobak. Att eleverna ska ha inflytande och vara delaktiga i de frågor som berör dem är lagstadgat och tydligt framskrivet i skolans styrdokument. Men i skolornas tobaksförebyggande arbete ses ofta eleverna som målgrupp för tobaksförebyggande insatser. De som ska påverkas. Och då i första hand de elever som röker. De är så att säga ”problemet som ska lösas”. Men för att en skolas arbete för en tobaksfri skoltid ska bli framgångsrikt krävs att alla elever involveras, ges inflytande och blir medaktörer i skapandet av den tobaksfria skolan. Något som till skillnad från målgrupptanken, utöver att det är mer effektivt, dessutom ligger helt i linje med lagstiftning och styrdokument.

- **Beslutet att Uppsala läns skolor ska arbeta för en tobaksfri skoltid bör göras mer känt, stödjas, prioriteras och följas upp. Beslutsfattare har i detta en viktig roll.**

Beslutet om tobaksfri skoltid måste tas ned, förankras och genomföras på verksamhetsnivå i respektive skola. Rektor har ansvaret för skolans verksamhet och har därigenom mandat att prioritera frågan. Det är viktigt att skolan äger och driver utvecklingsarbetet för en tobaksfri skoltid.

- **Skolorna behöver få stöd och motiveras till att prioritera det tobaksförebyggande arbetet.**

Det bör göras genom en regelbunden och effektiv kommunal tillsyn av rökförbudet på skolgårdar. Ytterligare stöd skulle vara att de politiskt ansvariga nämnderna ger förvaltningen och skolorna i uppdrag att ta sig an det tobaksförebyggande arbetet i enlighet med målsättningen att uppnå tobaksfri skoltid. Såväl rökfria skolgårdar som arbetet för en tobaksfri skoltid bör löpande följas upp och utvärderas för att säkerställa att arbetet utvecklas och ger positiva resultat.

- **Skolornas förståelse för och tillit till sin egen förmåga att göra skillnad i tobaksfrågan behöver stärkas.**

Det råder brist på kunskap inom skolan vilka arbetssätt och insatser som är verksamma. Den här okunskapen får till resultat att skolor prioriterar sporadiska och till viss del godtyckliga punktinsatser alternativt låter bli att agera. Inget av dessa två alternativ är verksamma. Enligt skollagen ska skolans verksamhet vila på forskning och beprövad erfarenhet. Det gäller även de insatser som genomförs i det tobaksförebyggande arbetet. Det finns testade och utvärderade metoder för tobaksförebyggande arbete i skolan. För att höja tilltron till den egna förmågan samt för att höja kvalitén och effekterna av skolans tobaksförebyggande arbetet gäller det att skolan tar del av den kunskapen och integrerar den i sin verksamhet.

- **Det behöver inte ta tid utan kommer i längden istället att spara tid.**

Det tobaksförebyggande arbetet behöver integreras som en naturlig del av skolans verksamhet. Det vill säga inom ramen för skolans uppdrag och det skolan redan gör. Skolpersonal kan ta upp tobak och skolans arbete för en tobaksfri skoltid i befintliga kontakter med elevernas föräldrar, exempelvis vid föräldramöten och utvecklingssamtal. Att avsätta fem minuter av ett föräldramöte, eller en minut av ett utvecklingssamtal för att söka en gemensam standpunkt och budskap i tobaksfrågan, skola och föräldrar, har visat sig vara mycket effektivt. Barnen blir dubbelvaccinerade när deras två starkaste normgivare: föräldrar och skola, gör gemensam sak för att stödja dem att förbli tobaksfria.

- **Det finns mer stöd att få**

Skolorna har önskemål om utbildning, material och stöd för att utveckla verksamma metoder och ett långsiktigt hållbart förhållningssätt i det tobaksförebyggande arbetet. Skolorna behöver också stöd att hitta arbetssätt och modeller som ökar elevernas inflytande och delaktighet och därmed gör eleverna till medaktörer i arbetet för en tobaksfri skoltid. Hälsoäventyret har i samverkan med Länsstyrelsen arbetat fram en ny hemsida; *Figges resa – tobaksfri skoltid självklart eller hur!* innehållandes metodstöd, fakta och inspiration för skolpersonal. Där finns också möjlighet för elever att bli delaktiga i resan för en tobaksfri skoltid. Hemsidan lanseras i början av 2019.

Tobaksfri skoltid och rökfria skolgårdar är fullt möjligt!

Bilagor

Bilaga 1: Observationsprotokoll

Protokoll

Observationerna har gjorts av	
Namn	Namn
Bifogas foton? ☐ Ja ☐ Nej	Om ja, bilaga nr:

Tidpunkt för besöket	
Datum	Veckodag ☐ Måndag ☐ Tisdag ☐ Onsdag ☐ torsdag ☐ Fredag
Tid från – till	
Väderförhållanden: ☐ Soligt ☐ Molnigt, uppehåll ☐ Regn/snö ☐ Annat: _____	

Tillsynsobjekt
Namn
Adress
Kommun / stadsdel

Verksamhet som bedrivs
☐ Högstadieskola ☐ Gymnasieskola ☐ Annan verksamhet:

Skolgården
Finns det en tydligt avgränsad skolgård? ☐ Ja ☐ Nej Hur ser det ut på skolan? Finns det kartor, tydliga avgränsningar, saknas skolgård helt?

I det följande används en skala för bedömning av omfattningen av rökning, tecken på rökning, samt vilseledande budskap (askkoppar, rökrutor, vindsydd m.m.). Skalan som används är

1 – stor omfattning (grupp/er med rökare, en eller flera större samlingar av fimpar, ett flertal ”budskap”)

2 – liten omfattning (enstaka rökare, några fimpar, enstaka ”budskap”)

3 – ingen omfattning (inga rökare, inga fimpar, inga ”budskap”)

Rökning/tecken på rökning på/i anslutning till skolgården	
I vilken omfattning förekommer det rökning <i>på</i> skolgården? ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 I vilken omfattning förekommer det rökning <i>i anslutning till</i> skolgården? ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3	Om det förekommer, vilka röker <i>på</i> skolgården? ☐ Elever ☐ Skolpersonal ☐ Andra, nämligen:
I vilken omfattning förekommer det i övrigt uppgifter om att rökning förekommer på området (fimpar, paket m.m.)? ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 Ev. ytterligare beskrivning av vad som observerats:	

Övrigt tobaksbruk på/vid skolgården
Förekommer det uppgifter om annan tobaksanvändning eller användning av e-cigarett, örtprodukter för rökning m.m. på skolan? ☐ Snus ☐ E-cigarett ☐ Annat:

Förebyggande åtgärder	
I vilken omfattning förekommer det sådant som kan vilseleda om gällande rökförbud (askkoppar, rökrutor, vindsydd m.m.)? ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3	Om det förekommer, vad fanns på platsen? ☐ Rökruta ☐ Askkoppar ☐ Vindsydd för rökare ☐ Annat, nämligen:
Informerar skolan om gällande rökförbud på plats (med skyltar, dekaler m.m.)? ☐ Ja ☐ Nej	Om ja, på vilket sätt? ☐ Skyltar ☐ Dekaler ☐ Annat, nämligen:

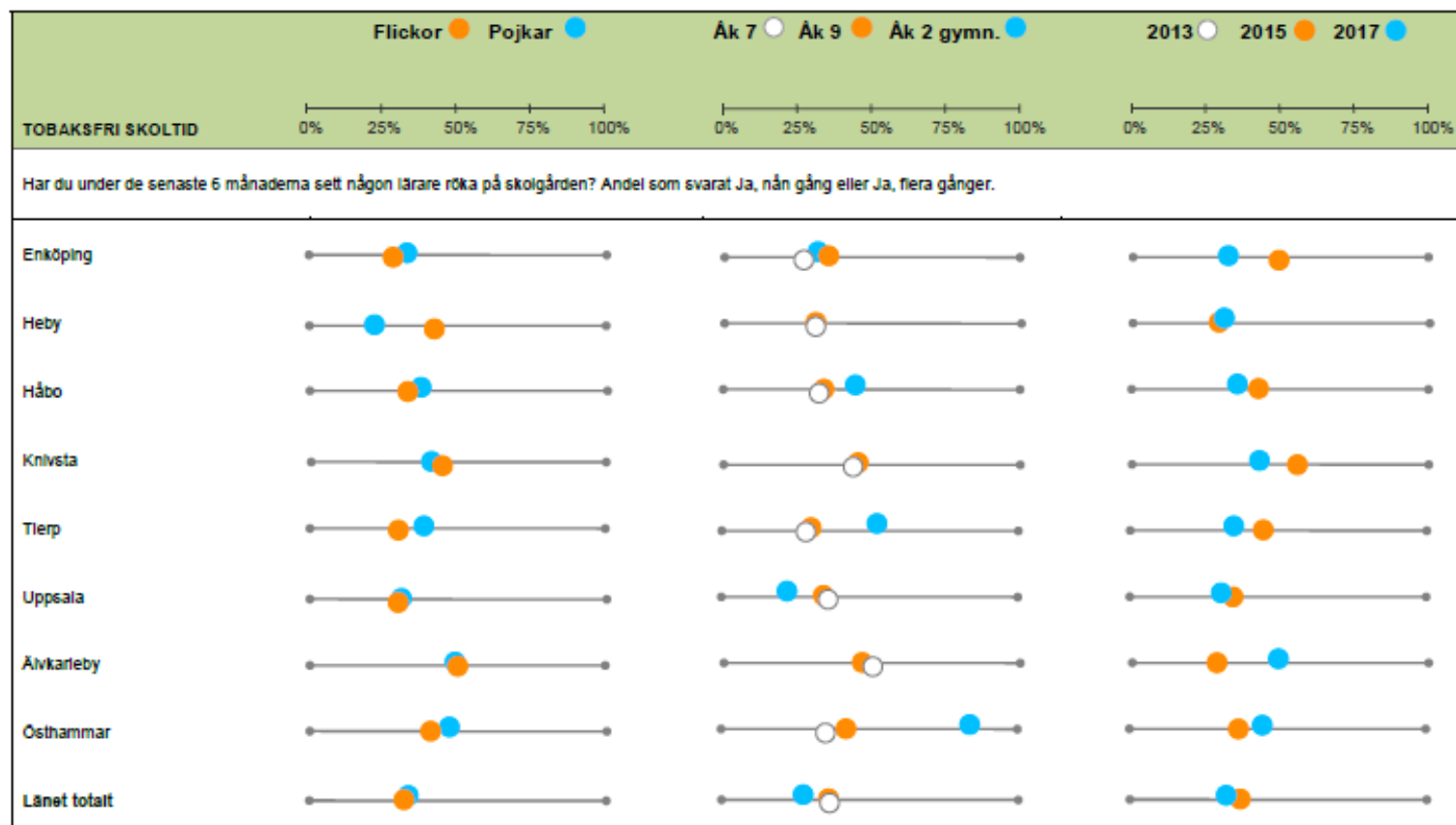
Bilaga 2: Diagram Liv och hälsa ung 2017

Har du de senaste 6 månaderna sett någon lärare röka på skolgården?

Liv och Hälsa Ung 2017

–i samarbete med region Uppsala och skolorna i Uppsala län

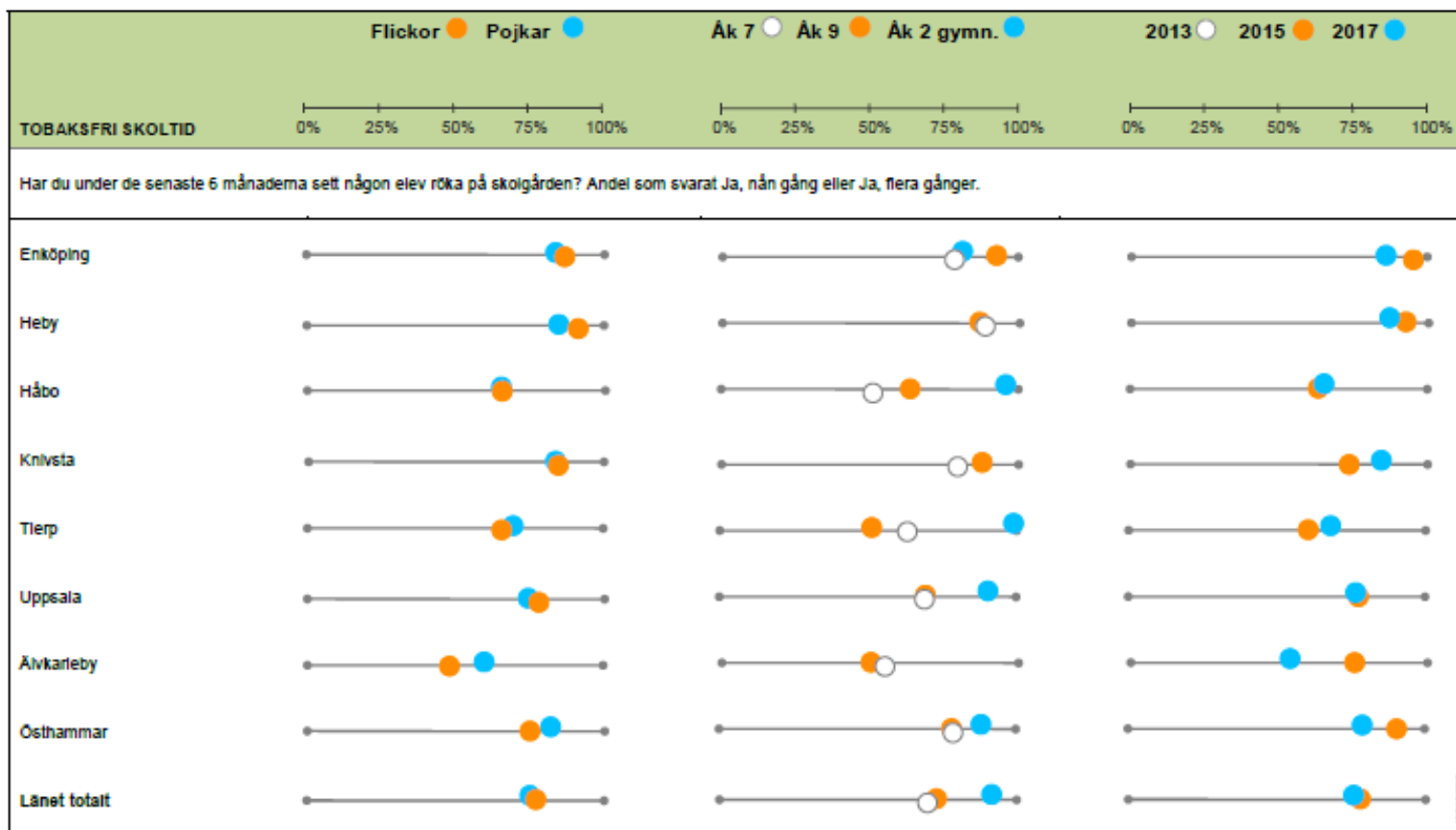

Har du de senaste 6 månaderna sett någon elev röka på skolgården?

Liv och Hälsa Ung 2017

– i samarbete med region Uppsala och skolorna i Uppsala län

Bilaga 3: Intervjuguide -Tobaksfri skoltid Uppsala län

Skola:

Intervjuperson:

Tid och plats:

Upplever ni tobak / tobaksbruk som ett problem på skolan? Om ja - Beskriv i så fall hur detta problem yttrar sig?

Finns det ett upplevt behov av tobaksförebyggande insatser på skolan? (skala 1 – 5 + kommentar)

Är det ett för er skola prioriterat område? (skala 1 – 5 + kommentar)

Om du/ni skulle göra en bedömning av medarbetarnas – lärares och övrig skolpersonals – engagemang för tobaksfrågan – hur ser det ut då? (skala 1 – 5 + kommentar)?

Anser du att skolan som verksamhet har ett uppdrag att förebygga tobaksbruk hos sina elever? Om ja – hur skulle du formulera det uppdraget? Vilket ansvar och vilka målsättningar ingår?

Anser du att skolan som verksamhet har någon möjlighet att förebygga tobaksbruk bland sina elever? (Från inga till stora – utveckla svaret)

Hur hanterar ni tobaksfrågan idag på skolan – vilka insatser görs? Hur är det organiserat/arbetsgrupp? Vilka resurser finns att tillgå?

Vilka resultat ser ni?

Känns det meningsfullt?

Har ni tillräckligt med resurser i form av fungerande metod/verktyg, tid och kompetens? Hur ofta träffas exempelvis arbetsgruppen (om en sådan finns)?

Finns det ett behov av och vilja till att förändra arbetet med tobaksfrågan på skolan?

Skulle en majoritet av medarbetarna ställa sig bakom en satsning på tobaksförebyggande arbete?

Ledningens stöd för arbetet?

Om projektet/utvecklingsarbetet – Tobaksfri skoltid i Uppsala län

Känner du till att det finns ett beslut om att länets skolor ska arbeta för en tobaksfri skoltid?

Vad tänker du/ni kring det?

Har ni tagit del av något stöd / utbildning, material, handledning?

Önskar ni ta del av framtida stöd för ert arbete för en tobaksfri skoltid?

I så fall på vilket sätt bör det stödet utformas?

Är det något som jag inte har frågat om som du/ni tycker är viktigt att belysa gällande denna fråga?